

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра дошкільної і початкової освіти

Фесенко Марина Іванівна

**РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта

Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник

_____ Л.В. Пушкар,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної
і початкової освіти

« ____ » _____ 20__ року

Виконавець

_____ М.І. Фесенко

« ____ » _____ 20__ року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА.....	6
1.1. Творчі здібності як предмет педагогічного дослідження.....	6
1.2. Специфіка розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва.....	19
Висновки до розділу1.....	42
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА.....	43
2.1. Констатувальне критеріально-рівневе оцінювання розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку.....	43
2.2. Педагогічні умови розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва.....	56
2.3. Порівняльний аналіз результатів дослідження.....	64
Висновки до розділу 2.....	72
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76
ДОДАТКИ.....	85

ВСТУП

Актуальність теми. Національна Доктрина розвитку освіти України в ХХІ ст. визначає головною метою освіти створення умов для розвитку й самореалізації кожної особистості як громадянина України, формування покоління, здатного навчатися протягом усього життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства. Саме тому в національній системі освіти пріоритетним напрямом є особистісний розвиток, який пов'язаний з формуванням творчого потенціалу, розвитку творчих здібностей.

Проблема розвитку творчих здібностей особистості є однією з центральних в педагогіці, оскільки прогрес суспільства – це шлях постійної творчості, долання стереотипів і вироблення нових, нестандартних, часто несподіваних ідей, оригінальних підходів і шляхів до їх втілення. Одним з головних педагогічних завдань при цьому є виховання людини, здатної акумулювати і творчо переосмислювати набутий досвід, досягнення людства в науці, культурі, мистецтві, розвивати технології.

Аналіз освітніх досліджень і публікацій. Значна кількість наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів присвячена дослідженню творчого процесу (В.Андреев, Т.Громов, В.Моляко, В.Николко та ін.), загальних проблем розвитку творчих здібностей та вихованню творчої особистості в різних видах діяльності (Д.Богоявленська, Д.Будянський, Г.Костюк, Б.Теплов, С.Рубінштейн, К.Платонов та ін.). Наукові дослідження в галузі театральної педагогіки, здійснені В.Абрамяном, А.Капською, О.Мелік-Пашаєвим, А.Немеровським дають змогу осмислити можливості театального мистецтва щодо розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку.

Отже, актуальність проблеми, її практична значущість та існуюча доцільність подальшого теоретичного розроблення у педагогічній науці зумовили вибір теми дослідження – **«Розвиток творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театального мистецтва».**

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження – визначити та експериментально перевірити педагогічні умови розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва.

Відповідно до мети дослідження було визначено такі завдання:

1. Визначити теоретичні засади формування творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва.
2. Обґрунтувати критеріально-рівневе оцінювання розвиненості творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку.
3. Схарактеризувати педагогічні умови розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва.
4. Експериментально перевірити ефективність педагогічних умов розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва.

Об'єкт дослідження – розвиток творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва.

Матеріали та методи дослідження. У відповідності з визначеними завданнями і поставленою метою в кваліфікаційній роботі застосовано загальнонаукові теоретичні та емпіричні методи (аналіз документів, спостереження, опитування, інтерв'ювання, експертне оцінювання, метод незалежних характеристик), за допомогою яких було зібрано дані для аналізу результатів дослідження і зроблено відповідні наукові висновки.

Наукова новизна одержаних результатів. Доповнено наукові уявленя щодо теоретичних засад розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва; уточнено особливості використання засобів театрального мистецтва у розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку; конкретизовано критеріально-рівневе оцінювання розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку; експериментально

перевірено педагогічні умови розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва.

Практичне значення одержаних результатів полягає в організації процесу розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва у закладі дошкільної освіти № 1 «Малютко» (сmt. Краснопілля). Результати дослідження можуть бути застосовані у розробці методичних рекомендацій та конспектів заходів театрального та естетичного напрямів для дітей старшого дошкільного віку; у впровадженні їх у діяльність культурно-дозвіллєвих, культурно-освітніх, освітньо-виховних закладів з метою проектування і реалізації культурно-дозвіллєвих програм і заходів.

Апробація результатів та публікації. Основні положення та практичні результати кваліфікаційної роботи висвітлено у двох публікаціях. На засіданні наукової групи «Проблеми формування музично-естетичної компетентності майбутніх фахівців «Дошкільна освіта» та «Початкова освіта»».

Результати в доповіді автора на VI Всеукраїнській науково-практичній онлайн-конференції «Дошкільна освіта: від традицій до інновацій», присвяченій 20-й річниці кафедри дошкільної і початкової освіти, яка відбулася 27 листопада 2020 року на базі Навчально-наукового інституту педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка.

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до першого та другого розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 89 сторінок, основний текст – 75 сторінок. У тексті вміщено 4 рисунка та 2 таблиці. У списку 99 використаних джерел, що охоплюють 9 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

1.1. Творчі здібності як предмет педагогічного дослідження

Проблема розвитку творчих здібностей передбачає, перш за все, з'ясування їх сутності й структури.

Специфіку творчих здібностей неможливо визначити без зв'язування природи і сутності здібностей як психічного феномена, оскільки така специфіка виявляється на фоні загальних закономірностей вияву, реалізації і розвитку здібностей як таких.

Більшість досліджень у педагогічній сфері певною мірою торкається розвитку творчих здібностей і виховання творчої особистості, оскільки педагогічний процес є творчим за своєю сутністю, включаючи творчість учня, вчителя, вихователя, батьків, організаторів дозвілля, керівників самодіяльних гуртків і об'єднань.

Загалом, під здібностями розуміють індивідуально-психічні властивості особистості, що виявляються в її цілеспрямованій діяльності і зумовлюють її успіх. Виявляючись в діяльності, вони водночас в ній розвиваються, перетворюючись на стійку особистісну властивість, здатність особи успішно, продуктивно діяти в конкретній галузі [2; 80].

Спираючись на таке розуміння здібностей, можна визначити ряд теоретичних положень, суттєвих для розгляду творчих здібностей в контексті нашого дослідження.

Оскільки здібності є індивідуально-психологічними особливостями, що відрізняють одну людину від іншої, при дослідженні здібностей неминуче постає питання про міжіндивідуальні відмінності. З погляду досліджуваної теми це положення має визначальне значення для діагностики творчих здібностей, а

також для визначення загального й індивідуального в їх вияві і розвитку; останнє в остаточному варіанті важливе для вироблення відповідних педагогічних методик.

Аналіз здібностей з точки зору міжіндивідуальних відмінностей тісно пов'язаний з питанням про загальні і спеціальні здібності. Тут треба виокремити кілька суттєвих моментів.

Ряд авторів, досліджуючи проблему здібностей, виходили з методологічного принципу про діалектичну єдність загального, особливого та одиничного [4; 80; 98]. Так, Т.Артем'єва зазначає: «Правомірно вважати, що у психологічній структурі здібностей необхідно враховувати компоненти: загальний, що включає ознаки, притаманні всім людям; спеціальний, зумовлений переважно системою операцій, пов'язаних з діяльністю індивіда, з її специфічними особливостями; індивідуальний, що вказує на неповторність і своєрідність здібностей саме даного індивіда» [6, с. 86].

Таким чином, «соціальна природа особистості» (Т. Артем'єва) є єдністю загального, особливого й одиничного, де загальним є соціальні здібності особи як представника певного роду; особливим є те типове, що здобувається нею у процесі життєдіяльності з урахуванням конкретних соціальних умов; а одиничне – індивідуально-типологічні особливості, що виявляють її неповторність та унікальність.

Отже, суттєвим є розуміння того, що міжіндивідуальні відмінності виявляються на фоні типовості. Так, Н.Лейтес, вважає, що загальні здібності виявляються передусім в особливостях активності та саморегуляції, до їх структури відносить також особливості інтелектуальної сфери і темпераменту [48]. «Говорячи про здібності, – підкреслює Г.Костюк, – ми маємо на увазі передусім загальнолюдські істотні властивості, спільні для всіх людей... Всі вони можуть засвоювати набутий людський досвід, брати участь у створенні подібних для суспільства цінностей, користуватися ними у своєму житті... Разом з тим у загальних здібностях людей є типологічні й індивідуальні відмінності. Тому в

здібностях людей, як і в інших ознаках, має місце єдність загального, типологічного й індивідуального» [44, с. 312].

Сучасні психолого-педагогічні дослідження доводять наявність генетичного зв'язку між загальними і спеціальними здібностями. Так, оволодіння різновидами певної діяльності забезпечується розвиненими загальними здібностями, і, вірогідно, за умов зміни її режиму загальні здібності виявляють потенційну можливість перетворюватись на спеціальні [7; 11; 12].

На основі вище зазначеного можна дійти висновку, що важливими є дослідження загальних і творчих здібностей в контексті діяльності.

Здібності, які формуються в конкретній діяльності, прийнято називати спеціальними здібностями. Загальні здібності, хоч і розглядаються як родові, різною мірою притаманні всім людям, на рівні наукового аналізу не виступають як однорідні, оскільки їх генезис і структура є індивідуально-неповторними. Ця індивідуальна неповторність акцентує на важливості індивідуального підходу до розвитку здібностей як таких, зокрема, творчих здібностей. Тут важливим вдається акцент на розумінні здібностей як таких індивідуальні особливостей, що зумовлюють успішність виконання певної діяльності чи кількох видів діяльності. Такий акцент на зв'язку між здібностями і діяльністю є важливим для магістерського дослідження у двох аспектах:

а) оскільки здібності виявляються безпосередньо у процесі діяльності, виникає питання про те, яким чином у процесі занять театральним мистецтвом виявляються творчі здібності і відповідні міжіндивідуальні відмінності;

б) оскільки здібності розвиваються у процесі діяльності, постає питання про характеристики творчої діяльності у процесі занять аматорським театральним мистецтвом, що є найбільш сприятливою для розвитку творчих здібностей [89, с. 7].

Необхідно зупинитись на кількох теоретичних положеннях про розвиток здібностей, що набувають методичного значення для організації занять театральним мистецтвом.

Як зазначається багатьма авторами, творча діяльність завжди предметна. Можна говорити про творчість у певній сфері людської діяльності – технічну, театральну, музичну, художню. Навіть в найбільш специфічній діяльності є елементи творчості, спільні для будь-якої людської діяльності. У співвідношенні понять «загальні» і «спеціальні» здібності акценти були розставлені дослідниками при вивченні проблеми обдарованості, що теж має і загальне, і особливе. Тому точніше було б говорити не про загальну і спеціальну обдарованість, а про загальні і спеціальні здібності, інтегровані у цьому феномені [8; 18; 27].

Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури свідчить, що творчі здібності, як і здібності взагалі, мають складну структуру, тобто компонентний склад. Б.Ананьєв дійшов висновку, що у процесі конкретної діяльності формуються не тільки відповідні загальні здібності, а й початкові елементи спеціальних здібностей до інших суміжних з нею сфер [4]. Розвиток загальної складної здібності залежить від міцності, стійкості та різноманітності зв'язків між окремими компонентами її структури, поряд з мірою її розвитку в цілому, у взаємозв'язку і взаємозалежності між ними. Саме цей аспект розглядався дослідниками при вивченні спеціальних здібностей, що зумовлюють ефективність конкретних видів творчості: образотворчій [36; 60], музичній [11; 81] театральній [19; 23; 35], літературній [55; 56], а також загальних творчих здібностей, від яких залежить успішність у широкій сфері діяльності за багатьма видами і напрямками [48]. Оскільки складність більшості видів людської діяльності вимагає розвитку не однієї, а кількох здібностей, причому поєднання їх може бути індивідуальним, то навряд чи можна визначити оптимальну комбінацію окремих здібностей, яка забезпечить найвищу ефективність діяльності. Так, Б.Теплов підкреслює неможливість пояснювати успішне виконання даною людиною тієї чи іншої діяльності безпосередньо наявністю окремих здібностей; таке пояснення може бути здійснене лише за умови розгляду якісно-своєрідного поєднання здібностей [92, с. 22].

В контексті сказаного важливим з погляду досліджуваної теми є положення про те, що загальний розвиток людини відбувається шляхом її включення в систему діяльностей, яка, у свою чергу, є індивідуально своєрідною.

А. Петровський підкреслює необхідність при дослідженні здібностей враховувати не тільки успішність здійснення певної діяльності, а й відмінність у динаміці оволодіння необхідними для неї знаннями, вміннями, навичками [66]. Це положення є методично важливим для даного дослідження, оскільки орієнтує не тільки на дослідження факту успішності виконання певних видів театральної творчості, а й на темпи і якісні зміни творчих здібностей у процесі їх розвитку.

Здібність не зводиться до тих знань, умінь чи навичок, які вже вироблені у даної людини. При вивченні проблеми розвитку творчих здібностей це положення важливе з огляду на вивчення останніх з точки зору їх динаміки, розвитку, у зв'язку з чим актуалізується питання про творчий потенціал особистості. Отже, проблема творчих здібностей розглядається у співвіднесенні з феноменом творчої особистості.

Таким чином, актуалізується особистісний підхід до аналізу здібностей. В.Мясищев підкреслює: «Здібності і їх найвища міра – талант, є синтезом властивостей особистості, що взаємопідсилюють одна одну, активного і позитивного ставлення особистості до діяльності і тісно пов'язаних з ним наполегливих трудових зусиль в даній галузі» [58, с. 8].

На думку В.Петровського, здібності не можуть бути протиставлені іншим властивостям особистості – мисленню, характеру, емоціям тощо і повинні бути вишикувані з ними в один ряд. Якщо окрема якість чи їх сукупність відповідає вимогам діяльності або формується під впливом цих вимог, то це дозволяє розглядати зазначену індивідуально-психологічну особливість конкретної особи як здібність [66]. Слід зазначити, що К.Платонов (в контексті розробленої ним концепції динамічної функціональної структури особистості) розглядав здібності як особистісне утворення, як таку складову структури особистості, що актуалізуючись у конкретному виді діяльності, визначає якість останньої [68]. Здібності, за К.Платоновим, як властивості особистості, поділяються на

потенційні та актуальні. Критерієм такої класифікації дослідник визначає характер включення особистості в діяльність. При цьому на розвиток особистості впливають вроджені компоненти здібностей, що торкаються не лише простих форм діяльності, а й розвитку складних здібностей. Дослідники К.Платонов та В.Рибалка розглядають здібності лише на рівні підструктури, що накладається на всі інші компоненти: спрямованість, індивідуальні особливості психічних процесів, біопсихічні властивості.

Теоретичні розробки К.Платонова дозволили більш чітко окреслити коло тих здібностей, що входять до складу творчої особистості, а застосування системного підходу та структурного аналізу дозволило наблизитися до здійснення дослідником системи понять психології в цілому, що застосовується для побудови окремих теоретичних положень. Так, К. Платонов визначив психологічні категорії двох ієрархічних рівнів: загальні, обсяг яких співпадає з обсягом психологічної науки, та часткові, що є категоріями тільки для розгляду їх в певній «сукупності». Категорія здібностей, за К.Платоновим, належить до складу індивідуально-психологічних категорій, а тому не може розглядатись окремо від спрямованості, досвіду, властивостей психічних процесів, що тільки у своїй сукупності визначають загальнопсихологічну категорію особистості. Таким чином, підкреслюється необхідність цілісного підходу до аналізу виникнення і розвитку здібностей особистості, соціально-психолого-індивідуального їх виміру.

Дослідник В.Рибалка, узагальнюючи наукові дані про синтез психологічної структури особистості, виокремлює три взаємопов'язаних базових виміри: перший – соціально-психолого-індивідуальний – «вертикальний», з притаманними йому підструктурами особистості; другий – діяльнісний – «горизонтальний», що диференціюється на відповідні компоненти діяльності та поведінки; третій – генетичний – «часовий» або «віковий», що характеризує рівень розвитку якостей особистості, її задатків і здібностей на певному віковому етапі становлення індивіда як особистості [77, с. 29]. Такий підхід повною мірою узгоджується із загальноприйнятим визначенням здібностей як індивідуально-

психологічних особливостей людини, що сприяють успішному виконанню нею тієї чи іншої діяльності.

Здібність розглядається В.Шадріковим як системна властивість психологічної функціональної системи, що визначає її продуктивність і має індивідуальну міру вияву [98]. В.Дружинін, погоджуючись з В.Шадріковим, уточнює: «Здібність – це властивість психічної функціональної системи забезпечувати досягнення певної мети діяльності» [29, с. 140]. Б.Теплов відзначає: «Кожна здібність пов'язана з певною діяльністю і не може існувати сама по собі, як і не може існувати одна сторона діяльності без іншої в цілому. Таким чином, мова повинна йти не про наявність однієї здібності при відсутності інших, а саме про те чи інше їх співвідношення» [92, с. 5].

В контексті окреслених підходів до розуміння здібностей розглянемо основні підходи до визначення специфіки творчих здібностей.

Слід особливо відзначити, що очевидно немає досліджень, в яких творчі здібності не розглядалися б у зв'язку з пізнавальними процесами.

Таким чином, розробляючи диференційовану модель обдарованості і таланту, дослідники в цілому виокремлюють найбільш значущі види здібностей, а саме: інтелектуальні, креативні, соціально-афективні, сенсомоторні та інші. Розвиток здібностей здійснюється за допомогою ряду факторів, до яких належать характеристики особистості та оточення.

Перш за все, одним з таких факторів є мотиваційний (спрямованість на творчість, інтереси, ініціативність), що забезпечує можливість ініціювати, спрямовувати і підтримувати певну діяльність.

Друга група «факторів-каталізаторів» – це оточення особистості, що є об'єктами ідентифікації й рольовими моделями; значущі впливи (освітні, виховні, розвивальні програми), важливі події. Ці характеристики оточення впливають не тільки безпосередньо, а й опосередковано на творчі досягнення особи на різних етапах її розвитку.

Слід відзначити цікаві наукові дослідження проблеми креативності. Поняття «креативність» зарубіжні і вітчизняні вчені розглядають як базову,

універсальну категорію, крізь призму якої аналізується й оцінюється прояв обдарованості особистості [40; 43]. При цьому «креативність», в широкому розумінні цього поняття, визначається як здібність привносити щось нове у досвід; здібність висувати оригінальні ідеї в умовах вирішення або окреслення нових проблем; здібність усвідомлювати недоліки, протиріччя, а також формулювати гіпотези, перевіряти їх відносно елементів, відсутніх в зазначеній проблемній ситуації.

У наукових психолого-педагогічних дослідженнях по-різному вирішувалось питання про вплив на творчість та її результати тих чи інших властивостей особистості, в тому числі й здібностей [12; 46; 51; 61]. Не викликає сумнівів і положення про те, що творчість не може бути зведена до креативності мислення. Д.Богоявленська для пояснення базового показника творчих можливостей особистості запропонувала поняття «інтелектуальної (креативної) активності», тобто здатності продовжувати пізнання за межами вимог вихідної ситуації. «Інтелектуальна активність, – зазначає вона, – поєднує в собі інтелектуальні (розумові здібності) і неінтелектуальні (особистісні й мотиваційні) фактори мисленнєвої діяльності, і, разом з тим, не зводиться ні до тих, ні до інших. Розумові здібності складають фундамент інтелектуальної активності, але виявляються в ній не безпосередньо, а лише крізь мотиваційну структуру особистості» [10, с. 22-23].

«Інтелектуальна активність» розкривається завдяки таким характеристикам цієї діяльності, як інтенсивність, довгостроковість, тонус. Для специфікації впливу інтелектуальної активності Д.Богоявленська визначає феномен «інтелектуальна ініціатива», що є «продовженням мисленнєвої діяльності за межами вимог, не ототожнюючи з виявом будь-якої ініціативи в інтелектуальній сфері» [10, с. 24]. До критеріїв дослідниця відносить такі:

- ініціатива вибору;
- перевага мисленнєвої діяльності;
- спрямованість на перевиконання завдань;
- пізнавальна потреба;

- мотивація переваги вибору.

Авторкою визначено три рівні інтелектуальної активності: стимульно-продуктивний, евристичний, креативний. Вищий рівень визначено як креативний. Особливість цього рівня полягає в тому, що особистістю виявляється емпірична закономірність, що стає для неї самостійною проблемою, заради якої вона готова припинити попередню діяльність. Тут самостійність не стимульована зовні постановкою проблеми, а є внутрішньо ініційованою спрямованістю.

Для успішності розвитку інтелектуальної активності Д.Богоявленська запропонувала так званий «метод креативного поля» – це теоретичне мислення, здібність розкривати сутність проблеми шляхом аналізу, навіть одиничного об'єкта; самостійна постановка проблеми і її вирішення, пізнання нових проблем і мети; обґрунтування теорії, що пояснює природу фактів, закономірностей. «Метод креативного поля» дозволяє імітувати саме такі життєві ситуації, де ці два види діяльності – «на оцінку» і «на аналіз» – наочно розрізнені.

Прояв і становлення творчих здібностей є невіддільним від розвитку і розвиненості певних ознак особистості. На це звертали увагу вітчизняні дослідники: В.Андрєєв, В.Дружинін, О.Лук та інші. Серед ознак особистості, здібної до творчості, дослідники виділяють: сміливість, незалежність суджень, схильність до заперечення звичного, здатність протистояти колективній думці, оригінальність, розумову відкритість, чутливість до нового та незвичного, високу толерантність до невизначених ситуацій, ініціативність, інтенсивну пошукову мотивацію, схильність до самоактуалізації. Саме ці риси забезпечують особистісну готовність сприймати, засвоювати та активно застосовувати засоби творчої мисленнєвої діяльності. Про наявність і розвиток будь-яких здібностей свідчить успішне виконання певної діяльності. Для творчих здібностей такою діяльністю є пошукова, перетворююча діяльність, вільна від примусової мотивації [83].

Таким чином, можна зазначити, що сутнісною, зумовлюючою характеристикою творчих здібностей є постійна і впевнена готовність особистості

до самостійної пошукової діяльності, до прийняття самостійних рішень у невизначених чи складних ситуаціях, позитивна пізнавальна активність.

Творчі здібності – це цілісно-структурне, багатокomпонентне утворення, що забезпечує продуктивність результату художньо-творчої діяльності особистості при реалізації її індивідуально-творчих можливостей в соціокультурному просторі.

У зв'язку з цим важливого значення для розуміння розвитку творчих здібностей набувають положення про взаємодію біологічних і соціальних чинників. Як було визначено при аналізі здібностей, останні не є вродженими якостями людини; вони розвиваються на основі задатків у процесі діяльності. Загальні здібності зумовлені, з одного боку, так званими родовими задатками, притаманними усім людям, а з іншого, – культурно-історичними умовами, в які включаються індивід у процесі соціалізації.

С.Рубінштейн, відзначав необхідність враховувати внутрішні і зовнішні фактори у розвитку особистості. За С.Рубінштейном, зовнішні фактори детермінують психічний розвиток особистості, але вони взаємодіють з внутрішніми, до складу яких входять також успадковані або природжені задатки, що відіграють суттєву (але не фатальну) роль у розвитку особистості [80, с. 193]. Виходячи з цього, досягнення особистості виявляються не тільки у зовнішніх продуктах діяльності, а й у розвитку особистості, зокрема, в розвитку її здібностей. Здібності формуються в діяльності і передбачають наявність органічних внутрішніх умов [68].

Важливим для нашого дослідження є положення про необхідність враховувати варіативність умов розвитку здібностей. Як біологічні, так і соціальні умови розвитку здібностей відзначаються варіативністю, що зумовлює широкий діапазон різноманітних здібностей, їх індивідуальну своєрідність, мінливість їх кількісних та якісних характеристик. «Здібності, – пише Г.Костюк, – це реалізовані в тому чи іншому напрямі і в тій чи іншій мірі задатки людини. В ході індивідуального розвитку людини її задатки стають конкретними здібностями до тих чи інших видів діяльності. В здібностях особисте, природне злите з

соціальним, його можна виділити тільки аналізуючи процес становлення здібностей у його конкретних соціальних умовах, індивідуальну історію їх розвитку» [44, с. 341].

Як і кожне особистісне новоутворення, така готовність найбільш повноцінно формується у провідній діяльності під впливом відповідної соціальної ситуації розвитку. Соціальна ситуація розвитку – це місце особистості в системі відносин з навколишнім (передусім соціальних) середовищем. При цьому в соціальній ситуації розвитку здійснюються ініціюючі впливи середовища на індивідуальність, яка розвивається. Система соціальних взаємозв'язків тільки тоді стає ситуацією розвитку, коли: її вимоги приймаються особистістю як актуальні, необхідні саме для неї; під час спілкування і взаємодії з трансляторами вимог соціальної ситуації розвитку вона має можливість сприйняти та засвоїти засоби адекватних відповідей на ці вимоги. Від змісту і характеру соціальних взаємозв'язків між суб'єктом соціальної ситуації розвитку й носіями соціально-культурних вимог залежить зміст і якість новоутворень – знань, умінь, навичок емоційного реагування, а головне, – тих чи інших творчих здібностей [38].

Як зазначав Л.Виготський, проблема розвитку творчих здібностей особистості не може вирішуватися тільки в межах окремих конкретизованих завдань; вона має досліджуватися у площині «особистість – соціальне оточення» [17].

Таким чином, розвиток творчої особистості слід розглядати у взаємодії її рівневої структурної організації, включаючи компоненти: природних передумов (задатки, здібності); досвіду (знання, вміння, навички), характерологічних властивостей (самостійність, інтенсивність, емоційно-вольові якості), мотивації (орієнтація, саморегуляція). Саме ці компоненти сприяють набуттю особистісного творчого стилю діяльності, що визначають її творчі можливості. Інтеграція цих компонентів здійснюється у процесі саморегуляції особистості, що спрямовує і програмує не тільки розвиток творчих здібностей, а й мету життєдіяльності. З цього погляду, цікавою є думка В.Мясищева про те, що «творчі здібності – це певний ансамбль властивостей особистості, що утворився завдяки перебігу

природних передумов у творчий досвід під впливом соціальних умов, виступає засобом розвитку творчої особистості» [58, с. 12]. Таким чином, поряд з особистісно-суб'єктивними можливостями, важливо враховувати й об'єктивні фактори формування творчих здібностей відповідно до змін, що відбуваються у предметній та соціальній діяльності.

У зв'язку з цим важливо звернути увагу на думку М.Холодної, яка розглядає інтелектуальні здібності особистості як: можливість творчої діяльності; усвідомлення суб'єктивно і об'єктивно нових ідей; нестандартність підходів до вирішення проблеми; чуттєвість до ключових, перспективних рішень в тій чи іншій предметній галузі; відкритість до інновацій [97, с. 243]. Інтелект розглядається як здібність, що визначає загальну успішність адаптації особи до нових ситуацій шляхом вирішення завдань у внутрішньому плані дії та домінуючій ролі свідомого над безсвідомим.

М.Холодна визначає три базових властивості інтелекту: рівневі властивості, що характеризують досягнення у розвитку пізнавальних функцій (як вербальних, так і невербальних) в презентації дійсності, що покладені в основу процесів (сенсорне розпізнання, оперативна і довгострокова пам'ять, обсяг і розподіл уваги, обізнаність у певній змістовній сфері); комбінаторні властивості як здібність до виявлення; формування різних зв'язків і ставлень, тобто здібність комбінувати у різних поєднаннях (просторово-часових, причинно-наслідкових, категоріально-змістовних), компоненти досвіду; процесуальні властивості, що характеризують операціональний склад, прийоми та віддзеркалення інтелектуальної діяльності до рівня елементарних інформаційних процесів; регуляторні властивості, що забезпечують саме інтелектуальними діями ефекти координації, управління, контролю активності [97, с. 113]. Таким чином, інтелект визначається як здібність до індивідуальної інтерпретації інформації і здібність маніпуляції нею у процесі життєдіяльності.

Інтелект – це загальна здібність пристосовуватись до нових життєвих умов. Завдяки цьому вирішення проблеми можливе «тут і тепер», без зовнішніх

поведінкових проб, правильно й одноразово: проби, перевірка гіпотез здійснюються у «внутрішньому плані дії» [70, с. 263].

Основою інтелектуального акту є прояв активності та саморегуляції як базових факторів, що забезпечують його продуктивність. Інтелектуальна поведінка особистості взаємодіє з тими можливостями середовища, що репрезентуються для адаптивних дій у ньому. Перетворення середовища (творчий акт) лише супроводжує доцільність діяльності особи, а результатом (творчий продукт) є «побічний продукт діяльності», що не завжди усвідомлюється суб'єктом [69].

Я.Пономарьов розробив структурно-рівневу модель центрального ланцюга психологічного механізму творчості у вигляді двох взаємодіючих сфер: перехід інтуїтивного мислення в логічне. Критерієм творчого акту є рівневий перехід: від потреби у новому знанні, що складається на вищому (логічному) структурному рівні організації творчої діяльності до засобів задоволення цієї потреби, що складаються на нижчих структурних рівнях. Вони включаються у процес, що здійснюються на вищому рівні, а це призводить до виникнення нового способу взаємодії суб'єкта з об'єктом і до появи нового знання. Тим самим творчий продукт передбачає включення інтуїції [69].

В.Дружинін підкреслює, що основою успіху розв'язання творчих завдань є здібність діяти «про себе», що визначається високим рівнем внутрішнього плану дії. Ця здібність є змістовним структурним еквівалентом поняття «загальні здібності», «генерального інтелекту» [29].

Не заперечуючи новаторського характеру таких підходів та важливості наукового обґрунтування такого складного феномена, як інтелектуальна здібність, складним є визначення його структури, процесу становлення, неоднозначності функціонування в широкій діяльності особистості. Тому з погляду досліджуваної теми важливо сформулювати інтелектуальні здібності особистості на основі тих культурних надбань, що матеріалізуються у творах мистецтва, художньо-творчій діяльності, формах комунікацій, емоційно-ціннісних в орієнтаціях, розумінні «картини світу», усвідомленні своєї «Я-концепції».

Узагальнюючи сказане, слід відзначити, що:

- суттєвими для розуміння творчих здібностей є визначені положення загальної теорії здібностей;
- для розуміння специфіки творчих здібностей великого значення набувають розуміння її в когнітивному аспекті; водночас цей аспект не є виключним для розуміння творчих здібностей, оскільки: а) творчі здібності не можуть бути адекватно розглянуті поза їх зв'язком з іншими психічними якостями особистості; б) особливого значення набуває аналіз мотиваційної сфери творчої особистості; в) розвиток творчих здібностей необхідно досліджувати в контексті взаємодії особистості з соціальним середовищем;
- актуалізується питання про специфіку вияву, реалізації і розвитку творчих здібностей засобами театрального мистецтва.

1.2. Специфіка розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва

На основі визначених загальних підходів для дослідження творчих здібностей постає завдання розглянути специфіку їх вияву і реалізації у процесі занять театральним мистецтвом. Щоб розкрити можливості театрального мистецтва в розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку необхідно визначити саме поняття театрального мистецтва.

В широкому розумінні, театральне мистецтво є мистецьким явищем, який «розрізняють за часово-історичними ознаками (античний, середньовічний, ренесансний, новітній), кожний з яких може поділятися на різновиди; ознаками національними (англійській, іспанський, італійський, французький, німецький, український, російський тощо); принципами ставлення творців вистави, зокрема акторів, до персонажів, що їх вони втілюються (театр переживання або психологічний, театр представлення, або театр масок); за переважанням тих чи інших сценічних зображально-виражальних засобів (драматичний, музичний,

музично-драматичний, комедії, драми та комедії, театр балету, пантоміми, мюзікхол, цирк тощо); за стилем (реалістичний, романтичний, публіцистичний, театр абсурду тощо); за типом персонажів – актори, ляльки, їх тіні, - які є безпосереднім об'єктом видовища (ляльковий театр, театр тіней); в залежності від категорії глядачів, на яких розраховані вистави (дитячий, юних глядачів, молодіжний тощо) [85; 86; 89]. Подібно класифікуються і театри як окремі творчі одиниці. Серед музичних розрізняються оперні, оперети, балету, серед лялькових – дитячі, для дорослих, маріонетки тощо. За рівнем майстерності і визнання художніх заслуг виділяють академічні; за суспільним статусом розрізняють національні, муніципальні, приватні, за характером співвідношення сценічної творчості і основного роду занять творців – самодіяльні (аматорські) та професійні; за способом підготовки театральних творів – імпровізаційні та літературні, при цьому можливі найрізноманітніші комбінації і поєднання» [9, с.218-219].

Водночас заняття театральним мистецтвом з дітьми старшого дошкільного віку мають свою специфіку, що надає поняттю театального мистецтва в межах нашої магістерської роботи специфічного змісту.

По-перше, такі заняття є аматорськими, якщо під аматорством розуміти: а) фахову, професійну недосконалість як власне знань, так і вмінь та навичок молодших школярів в галузі театального мистецтва; в) діяльність, що не є предметом спеціального фахового розвитку, хоч, як відомо, театральні гуртки і колективи, що працюють як осередки додаткової освіти, і спрямовані на підвищення фаховості (тією мірою, як це може стосуватися дітей старшого дошкільного віку).

По-друге, заняття театральним мистецтвом з дітьми старшого дошкільного віку мають обмежений характер в плані пропонованих видів діяльності. Такі обмеження зумовлені специфікою форм таких занять, часом і віковими можливостями дітей старшого дошкільного віку. Заняття театральним мистецтвом з дітьми цієї вікової категорії відбуваються, перш за все, в межах гурткової роботи, що здійснюється в дошкільних закладах, або епізодично, коли

діти залучаються до участі в театралізованих заходах дитячого садочка, району, міста тощо. Аналіз такої практики переконав: як у гуртковій роботі, так і при епізодичному залученні дітей до театрального мистецтва, є такі види діяльності, що не практикуються серед дітей. Вони не займаються сценографією, історією театру, режисурою, написанням сценаріїв, хоча в окремих випадках і наявні окремі елементи названих видів діяльності. Як правило, діти засвоюють основи акторської майстерності, пластики, сценічної мови; інколи здійснюється культурно-просвітницькі заходи – відвідання театру, обговорення п'єс тощо).

Таким чином, під театральним мистецтвом ми розуміємо певний комплекс видів діяльності, що може бути застосований при організації дозвілєвої роботи з дітьми старшого дошкільного віку, з урахуванням вікових особливостей останніх, в межах театральних гуртків, колективів, у процесі залучення дітей до участі в театралізованих заходах, а також в культурно-просвітній діяльності.

Зрозуміло, що в даному випадку виникають труднощі з визначенням «оптимального» комплексу таких видів діяльності, оскільки в кожному окремому випадку він зумовлений цілями організації діяльності гуртка чи дозвілєвої діяльності. Тому ми розглядаємо питання про можливості різних видів діяльності (як окремо, так і у поєднанні) у розвитку творчих здібностей, враховуючи значну варіативність в межах цього комплексу.

Питання про такий комплекс вважається важливим, зважаючи на необхідність оцінювати можливості різних видів діяльності в цілісному контексті занять театральним мистецтвом з дітьми старшого дошкільного віку, оскільки, на наш погляд, в реальній практиці одні види діяльності переважають, а інші – недооцінюються.

Оскільки питання про можливості різних видів діяльності в межах визначеного комплексу «театральне мистецтво» (у зв'язку з розвитком творчих здібностей) є складним, воно й визначило один із аспектів констатувального дослідження (підрозділ 2.1).

На наш погляд, можливості застосування театрального мистецтва для розвитку творчих здібностей теоретично можуть бути досліджені двома шляхами.

Перший – це визначення можливостей кожного з видів діяльності (акторської майстерності, сценічної мови, пластики тощо) для розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку з подальшою їх інтеграцією. Однак такий шлях ми вважаємо непродуктивним і тривалим, хоча він доцільний на завершальному етапі розробки конкретних програм виховної роботи.

Другий шлях – спирається на характеристики власне творчої діяльності і структури творчих здібностей. Якщо творчі здібності розглядаються як багатокомпонентні утворення, то можна цим шляхом визначати відразу комплекс видів діяльності, що впливають на розвиток цього компонента. Оскільки, як відзначалося у попередньому параграфі, відносно певних видів (чи комплексу) діяльності здібності компонентно можуть бути по-різному структуровані, постає запитання щодо структури творчих здібностей, яка найбільш адекватно може представляти особливості театрального мистецтва для їх розвитку.

Відносно театрального мистецтва творчої здібності можуть бути розглянуті, на наш погляд, у трьох аспектах:

- когнітивному, який відбиває специфіку театрального мистецтва для розвитку фантазії, асоціативного мислення, здібностей для продукування ідей, нестандартного погляду на знайому ситуацію тощо;
- розуміння театру як виду мистецтва, що акцентує на емоційній складовій аналізу творчих здібностей;
- сприйняття театру як специфічного комунікативного середовища.

Відповідно до цього визначаються й три аспекти вивчення творчих здібностей: когнітивний, емоційний і комунікативний.

Когнітивний аспект творчих здібностей в загальному плані розглянуто в підрозділі 1.1. Зокрема, визначено такі компоненти творчого мислення, як здібність привносити щось нове у досвід; здібність висувати оригінальні ідеї в умовах вирішення або окреслення нових проблем; здібність усвідомлювати недоліки, суперечності, швидко змінювати способи «бачення» проблеми, «відриватися» від реальності при збереженні певного логічного зв'язку з

вихідною проблемною ситуацією, чутливість до протиріч, парадоксів, невизначеності тощо.

Якщо аналізувати за цими компонентами можливості театрального мистецтва, то слід констатувати, що останнє має значний потенціал для розвитку творчих здібностей шляхом перевтілення в певний образ, знаходження пропонованих обставин, визначення варіантів поведінки персонажів, моделювання (домислювання) певних ситуацій, сприймання певної ситуації (що розігрується) з «іншого боку», очима різних персонажів, пошук нестандартних варіантів застосування різних предметів в цих ситуаціях тощо. Як видно з наведеного, дані шляхи можуть бути реалізовані і засобами акторської майстерності, і елементів режисерської роботи (завдання створити мізансцену, знайти правильні інтонації тощо), і при набутті початкових умінь та навичок сценарної роботи (змоделювати певну ситуацію, відшукати можливі варіанти реакції персонажа на певну подію, передбачити наслідки такої реакції), і на заняттях з пластики (шляхом відтворення певних рухів тварин, зображення предметів, що викликає певні асоціації) тощо. Крім того, можлива адаптація наявних вправ для розвитку уяви, фантазії для занять театральним мистецтвом [39; 84].

При виробленні педагогічних умов ми зважали на те, що творче мислення, уява, фантазія дозволяє долати шаблони, стереотипи. Таким чином, методично важливою є установка на подолання поширених стереотипів мислення, які, по суті, заважають творчості, шляхом спеціальних творчих вправ. Це зумовило необхідність виявити різновиди таких перешкод для диференційованого добору творчих вправ.

Така постановка питання зумовила необхідність звернутися до наукових досліджень так званих пізнавально-психологічних бар'єрів. Ми спираємося на дослідження С.Мельнікової, В.Цимбал, В.Чигринова [53], які визначають пізнавально-психологічний бар'єр як "перешкоду на шляху розвитку наукової думки, що має одночасно і психологічний і логічний (пізнавальний) характер". Автори відзначають, що "такий бар'єр необхідний для розвитку, наукової думки і

постає як форма, що утримує її досить тривалий час на досягнутому рівні, щоб наукова думка могла повною мірою вичерпати цей рівень і тим самим підготувати перехід до наступного, вищого".

Автори аналізують бар'єри в науковій і технічній діяльності, їх спостереження важливі з погляду досліджуваної нами теми. Пізнавально-психологічний бар'єр виникає автоматично. Однак після виконання ним своєї пізнавальної функції він і далі діє, не знімаючись автоматично, а ніби закріплюючись, затвердіваючи і з форми розвитку наукової думки перетворюється на її кайдани. При цьому наукове відкриття відбувається не саме по собі, легко й просто, а як долаття перешкод на шляху пізнання. Долання бар'єрів вимагає активності наукової думки, яка, не знаючи, в чому конкретно полягає перешкода на шляху до істини, покликана знайти спосіб здолати цю невідому перешкоду [53, с. 9].

Автори пропонують класифікацію таких бар'єрів:

- ототожнення спостережуваних видимості речей і явищ з їх єством;
- бар'єри провалу пам'яті – при цьому випадку механізм пригадування забутого з формального, а не змістовного боку схожий на механізм роботи творчої думки (наприклад, пригадування забутого слова можна вважати спрощеною моделлю того, що відбувається у процесі науково-технічної творчості);
- бар'єри звички обчислювати, – коли умова задачі, що задається, відволікає увагу від змісту питання;
- бар'єри замикання, що стимулюють пошук шляхів розв'язання задачі в певних заданих рамках;
- бар'єри припущення – проблемна задача вибудована так, що вирішальна умова явно не називається, але міститься як прихована.

Визначений підхід в межах нашого дослідження дав поштовх для визначення таких видів бар'єрів стосовно творчого мислення названі нами як творчо-пізнавальні перешкоди, зважаючи на можливості театрального мистецтва в плані розвитку творчих здібностей. Ми визначили такі види перешкод:

установча, просторова, суб'єктивність, однобічність, включеність в ситуацію, авторитетність, наслідування.

Установча перешкода виявляється як вирішення «шаблонним», звичним шляхом, заданим алгоритмом. Наприклад, якщо кілька перших задач можуть бути вирішені за певним схожим алгоритмом чи формулою, то ці останні поширюються на інші задачі, схожі за формою, але такі, що можуть мати й інші варіанти вирішення. Наприклад, у процесі моделювання варіантів розвитку уявної ситуації (поведінки персонажів, їх реакцій на певні події) спостерігаються випадки, коли спосіб реагування персонажа, певні його фрази, словосполучення тощо, сказані в одній ситуації, механічно переносяться в іншу.

Просторовий бар'єр виявляється у тому, що процес знаходження певного вирішення гальмується просторово-часовими характеристиками певного об'єкта. Наприклад, для дітей старшого дошкільного віку важко уявити як «вийти» за межі певних просторових характеристик, зрозуміти вплив персонажів, що перебувають поза сценічною дією, на інших персонажів, як і «тут і зараз».

Бар'єр суб'єктивності виявляється як проекція власних, суб'єктивних бажань, оцінок, поглядів на пояснення поведінки персонажів, інших людей. Цей бар'єр може долатися шляхом перевтілення в персонажа, що дозволяє оцінити ситуацію «очима іншого», побачити ситуацію з іншої точки зору.

Бар'єр однобічності зумовлений, перш за все, недостатнім досвідом, незнанням різних способів оцінювання певних явищ, тому різноманітні події, ситуації, поведінка персонажів може пояснюватися якоюсь однією причиною, хоча насправді можуть бути й інші. Долання цього бар'єра здійснюється шляхом збагачення знань і формування установки учасників на пошук альтернативних рішень.

Бар'єр включеності в ситуацію, коли переживання учасника, який перебуває «всередині» якоїсь події, переважають над раціональним, осмисленим оцінюванням цієї події. Подолання цього бар'єру відбувається за рахунок нівелювання емоційності, що постає як результат безпосереднього включення в ситуацію.

Бар'єр авторитетності виникає як результат некритичного сприйняття оцінок, думок, поведінки людини, авторитетної для учасника. Найчастіше таким авторитетом для дитини дошкільного віку є керівник, вихователь, батьки.

Бар'єр наслідування виявляється в копіюванні, «ретрансляції» жестів, міміки, поведінки інших. Діти старшого дошкільного віку схильні як найточніше копіювати те, що демонструє керівник як приклад сценічної поведінки персонажів, їх жести, інтонації тощо.

Пропонована типологія дозволяє диференціювати бар'єри, визначити їх специфіку і в кожному конкретному випадку варіювати завдання для розвитку вмінь і навичок для їх подолання.

Як було визначено в підрозділі 1.1, творчі здібності не можуть бути зведені виключно до характеристики мислення, уяви чи фантазії; їх слід розглядати у співвідношенні з іншими особистісними якостями. Особливої ролі тут набуває мотиваційна сфера особи, зокрема особистісна готовність до самостійної пошукової діяльності, до прийняття самостійних рішень, та пізнавальна потреба, прагнення до самостійності, адекватна самооцінка тощо. Таким чином, в межах когнітивного аспекту творчих здібностей ми виділяємо власне «пізнавальний», що характеризує особливості мислення й уяви дитини, і «мотиваційний».

Емоційний компонент творчих здібностей пов'язаний з осмисленням театру як виду мистецтва. Він полягає у здатності емоційно відгукуватись при сприйнятті творів театрального мистецтва. Здатність до цього емоційного відгуку розвивається у процесі засвоєння дитиною специфічної «мови» театрального мистецтва. Важливість аналізу емоційного аспекту творчих здібностей зумовлена тим, що він дозволяє розглядати театральне мистецтво як засіб розвитку таких здібностей.

Аналізуючи цей аспект творчих здібностей, слід враховувати, з одного боку, особливості мистецтва як такого, а з іншого, – специфіку театрального мистецтва.

Так, Г.Саїк виділяє три функції емоційно-естетичного переживання: пізнавальну (інтенсивне осягнення твору мистецтва, проникнення у зміст художніх образів); оцінювання (усвідомлення естетичних цінностей, власного

ставлення до художніх образів); комунікативну (емоційно-естетичне враження) [82, с. 7-8]. Визначення цих функцій, на наш погляд, дає можливість відповідним чином диференціювати творчі завдання.

Теоретично важливим для нашого дослідження є положення про те, що заняття мистецтвом повинні стати цінними для дитини. Театральне мистецтво задає систему ціннісних орієнтацій, що формують особистість, забезпечують її зразками для вирішення життєвих завдань, воно містить в собі можливість "вводити" людину в той спосіб буття, що лежить поза нею, і часто є більш змістовним і впорядкованим. Однак набуття індивідом певного емоційно-чуттєвого досвіду, акумулятором якого є мистецтво, є доволі складним процесом, адже це потребує певних зусиль, спеціально організованої діяльності. Знання, зашифровані в "тексті" мистецтва, неможливо просто «взяти», необхідна особливого роду внутрішня робота особистості, що, по суті, і є творчим переживанням [30; 90]. Особливість мистецтва полягає у тому, що воно специфічним, «емоційно-почуттєвим шляхом» дозволяє пізнати світ. Це дуже важливо в контексті нашого дослідження, оскільки входження дитини у світ мистецтва може бути здійснений не шляхом простого споглядання мистецтва чи «пасивного сприймання», а залучення до творчої діяльності у сфері театального мистецтва.

Розгляд творчих здібностей дітей дошкільного віку у мистецько-творчій діяльності передбачає виявлення особливостей емоційного ставлення їх до творів мистецтва, активного сприймання, усвідомлення, оцінювання і, безумовно, можливість безпосереднього включення у продуктивну творчу діяльність. Здатність до емоційного переживання зумовлюється самою природою художньої діяльності. В переживаннях відображається стан особистості, спричинений відносинами з навколишнім світом [50; 52; 99].

У психолого-педагогічних дослідженнях категорія "емоції" визначається як хвилювання, збудження, цілісний психічний процес, що охоплює всі види фізіологічних реакцій і суб'єктивного ставлення особистості до дійсності. На думку дослідників, емоції як цілісне, особливе психологічне утворення

складається власне з переживання і того пізнавального відображуючого об'єктивного змісту, на який це переживання спрямоване і яке воно специфічно «забарвлює». При взаємодії особистості з мистецтвом виявляється зацікавлене ставлення до естетичних характеристик твору, до його змістовного наповнення, художньо-образної сфери [2; 76; 78; 88].

Мистецтво пов'язане з різними формами людського буття, завдяки йому здійснюється передання духовного досвіду, культурної спадщини суспільства, забезпечується цілеспрямований естетичний вплив на особистість, що сприяє розвитку естетичного сприймання, смакових орієнтацій, почуття і свідомості, розуміння прекрасного в природі, житті, людських відносинах. Важливо й те, що мистецтво постає як основа для розвитку інтелектуального, емоційного, комунікативного компонентів в цілісному ансамблі творчих здібностей особистості.

О.Комаровська зазначає, що мистецтво активно впливає на розвиток всього комплексу здібностей дитини, на відчуття і розуміння ним природи, на повноту, гармонійність, цілісність відтворення художнього образу, на всі емоційні процеси. Художні засоби мистецтва створюють умови безпосереднього вираження саме емоційних процесів поряд із значною опосередкованістю зображення зовнішнього світу [42].

Розширення емоційно-почуттєвої сфери спрямоване на усвідомлення особистістю мистецтва як концентрованого вираження естетичних явищ (образний зміст твору), естетичного оцінювання, прагнення і потреб у вираженні власного ставлення (почуття і переживання; розвиненість оцінних уявлень, адекватна відтворення у вербальній формі емоційного змісту творів; розвиток емоційно-чуттєвої проникливості, художнього переживання, асоціативно-образного відчуття художньої інформації).

Сучасні дослідники зазначають, що культурний і творчий розвиток особистості буде ефективним, якщо її діяльність пов'язана з позитивними естетичними емоціями (прекрасного і піднесеного), якщо вона відчуває симпатію до себе, незалежно від результатів діяльності [23; 47; 55].

Н.Миропольська підкреслює, що «художня культура заглиблена у сферу естетичного. Виховний аспект цієї взаємодії вбачаємо в тому, що їх співвідношення утворює єдину галузь духовного життя, що перебувають у площині досконалості людської особистості. Домінантами плідності співвідношення категорій естетично-художнє є: естетичне споглядання, естетичне переживання та естетична діяльність як сутнісні характеристики сформованості художньої культури людини. Завдяки ним розширюється діапазон емоційних реакцій, що допомагають протистояти примітивним поглядам і смакам, активізується власна творчість, стимулюються високі духовні вчинки» [55, с. 14].

Творчий процес у сфері сценічної діяльності особистості нероздільно пов'язаний із здібністю, названою К.Станіславським «чуттям правди і віри», що, на його переконання, є необхідною умовою сценічної дії. "Все це на сцені повинно бути переконливо як для самого актора, так і для партнерів і для глядача... Не треба говорити те, чому сам наймеш віри». Це здібність відчувати життєву правду художнього задуму та виявляти особисте ставлення до нього на емоційно-чуттєвому рівні, відтворюючи у своїх і партнерських діях, а також у колективній взаємодії: «Коли ви дійдете у мистецтві до правди і віри дітей в іграх, ви зможете стати великими акторами» [87, с. 182].

Орієнтація на розвиток у дітей старшого дошкільного віку здібностей емоційно-естетичного посилення театральності-сценічного висловлювання як органічне зовнішнє вираження його душі є тією умовою, що сприяє активізації їх художньо-творчого розвитку в цілому.

Л.Виготський акцентував на взаємозв'язку та взаємодії театральності мистецтва (драматизації) і специфічного уявного, фантастичного «дитячого світу». Він підкреслював роль драматизації в реалізації особистих переживань, уяви, фантазій дітей, а також необхідність забезпечення тісного зв'язку театральності вистави з грою як головного виду діяльності дитини, як основи будь-якої дитячої творчості [17]. Дослідник акцентує на стимулюванні творчості маленьких акторів шляхом участі у створенні театральності сценарію, декорацій, костюмів, бутафорії, музичного супроводу, хореографічних зображальних дій

тощо. Ми вважаємо це слушним, оскільки, як переконує практика, багато керівників дитячих гуртків і колективів, орієнтуючись на виконавство, орієнтують дітей виключно на опанування основами акторської майстерності і сценічної мови, уникаючи залучення їх до обговорення сценаріїв, створення сценок, художньо-декоративного оформлення вистав тощо.

Головною цінністю дитячої творчості, за Л.Виготським, є сама процесуальність творчості. Він підкреслював, що п'єси, створені самими дітьми, вигадані чи імпровізовані ними у процесі творчості, є більш адекватними з точки зору «дитячого розуміння» подій, а тому більш доцільними для дитячої творчості.

За термінологією Л.Виготського, – це «уявна ситуація» сюжетної або рольової гри є вершиною еволюції ігрової діяльності в онтогенезі. Розбіжність між змістом ігрової діяльності та складовими її операції (акт перевтілення) призводить до того, що дитина граючи в уявній ситуації, породжує і стимулює тим самим уяву і фантазію. Робота з образами, що пронизує всю ігрову діяльність, актуалізує процеси мислення, зокрема творчу інтуїцію, емоційно-вольову сферу, комунікативні здібності.

С.Рубінштейн, аналізуючи специфіку ігрової діяльності дитини, підкреслював її зв'язок з «уявленням-перевтіленням», оскільки гра не зводиться до функціонування, а складається з конкретних дій. Тут емоційність ігрової дії ретранслює загальні і специфічні ознаки запропонованої діяльності. «І в ігровій дії, виходячи з тих чи інших поєднань, виокремлюються й визначаються ті чи інші цілі, але тільки в уяві» [80, с. 153]. Це положення С.Рубінштейна про зв'язок уяви з діяльністю є визначальним у структурі теоретичних засад гри.

Особливого значення дослідники надають слову як одному з найважливіших виражальних засобів театрального мистецтва і чинника естетичного, творчого, інтелектуального розвитку особистості [1; 16; 22; 32; 33]. Н.Миропольська навіть вводить у науковий обіг поняття «естетична логосфера», що свідчить про необхідність створення певного естетичного середовища життєдіяльності дитини, в якому слово є естетичним феноменом: «Естетична логосфера є явищем педагогічного процесу, в якому слово існує як естетичний

феномен, вступає в об'єктно-суб'єктні відносини з культурою, ґрунтується на повній репрезентації трьох родів літератури: епосу, лірики, драми та на їх використанні як на уроках літератури, так і на інших – мови, історії, етики, естетики тощо, а також у позакласній роботі» [55, с. 19].

Процес сприймання та усвідомлення слова, тексту, відтворення їх у певних діях (у процесі сценічного перевтілення) пов'язаний з певним комплексом здібностей: здібностями емоційної реакції на зміст у поєднанні його з художньою формою; інтелектуальними здібностями, комунікативними здібностями, що реалізуються при „спілкуванні” з творами мистецтва, у колективній співтворчості, міжособистісних відносинах.

С.Гончаренко дає таке визначення зазначеної дефініції: «Слово – найважливіша структурно-семантична одиниця мови, яка служить для називання предметів, процесів і властивостей. У слові закріплюються результати пізнавальної діяльності людей, без слова неможливе вираження. і передавання понять та уявлень. Слово є необхідною умовою й засобом утворення та існування поняття як узагальненого й абстрактного відображення дійсності. Без слова поняття існувати не можуть. У дітей значення слова виникають і розвиваються у ході їхньої пізнавальної діяльності і оволодіння ними мовою, як засобом спілкування і мислення» [21, с. 310].

Розвиток здібностей сприймати слово, відчувати смислове багатство, «слухати» і «бачити» картину світу, що міститься у тексті – все це має першочергове значення при реалізації творчої діяльності дітей старшого дошкільного віку, які сприймають, вивчають, інсценізують літературні твори, призначені для дитячої аудиторії. У сценічній грі, у сценічному спілкуванні необхідним атрибутом є виразність мови, яка стає важливим засобом спілкування на сцені. Процес ознайомлення з текстом одночасно дає уявлення про мотиви поведінки персонажів, їх наміри, цілі, дозволяє «почути» всі смислові відтінки мови і значущість кожного слова, «побачити» розгорнуту картину подій [34; 74; 91].

«У драматичному творі кожне слово, кожна буква, кожен знак сприяє відтворенню його сутності, стають зброєю художньої виразності», – зазначає К.Станіславський. І далі: «Мова – це музика... Яка місткість у слові і фразі! Яке багатство мови! І вона не є сильною сама по собі, а лише тоді, коли містить людську душу і думку. Якщо людина не відчуває душі слова, вона не відчуває і душі фрази» [87, с. 90].

На основі сприймання мистецтва художнього слова особливого значення набуває здібність, яку Б.Теплов схарактеризував умовно як «поетичний слух», вважаючи його необхідним поряд з музичним слухом. По відношенню до актора чи майстра художнього слова розуміння ним поняття «поетичний слух» зорієнтоване на творчу здібність відчувати та усвідомлювати витончені окраси інтонацій, що звучать у виконавській діяльності. З точки зору поетичної мови, – це ритмічність мови, особливості організації мовленнєвих структур у віршах, а також інтонаційні відтінки, паузи, темпи, агогіка, динаміка, поєднання засобів художньої виразності, що застосовуються при читанні тексту літературних творів. Сприймання виразного слова відбувається невіддільно від змісту твору, а навпаки – у єдності з ним [92].

Таким чином, емоційна чутливість, що виникає у процесі взаємодії школярів з літературними творами, набуває свого подальшого розвитку в ігровій діяльності, виявляючись як творча здібність, зумовлену сприйманням, уявленням, переживанням, потребою в дії, самовираженням. Цьому сприяє і розвиток "поетичного слуху"; здібності емоційного відгуку на враження від спілкування з художньою літературою та її осмисленням; здібності зберігати чуттєві уявлення, що трансформуються в ігровому просторі – образ героя, ставлення до нього, події, що розгортаються за сюжетною програмою; здібності накопичувати емоційно-естетичний досвід, що досягається завдяки спілкуванню з мистецтвом театру.

Л.Виготський, розкриваючи шляхи розвитку дитячої творчості, підкреслює важливість надавати допомогу дітям при виробленні ними особистої літературної мови: «Сенс і значення цієї творчості полягає в тому, що вона дозволяє дитині подолати той крутий перевал у розвитку творчої уяви, що надає новій

спрямованості її фантазії, що й залишається на все подальше життя. Сенса її і в тому, що вона поглиблює, розширює й очищає емоційне життя дитини, вперше пробуджуючи й налаштовуючи на серйозний лад, і, насамкінець, значення її в тому, що вона дозволяє дитині, реалізувати свої творчі намагання і навички, оволодівати мовою, цією найтоншою і найскладнішою зброєю формування і передання людської думки, людського почуття, людського внутрішнього світу» [17, с. 60-61].

Таким чином, художньо-естетичне сприймання, усвідомлення і споживання творів мистецтва слова – необхідна умова успішної театральнo-сценічної діяльності молодших школярів. Зазначимо, що, крім цього виду діяльності, як і інших видів художньої творчості, необхідно активне, цілеспрямоване художнє мислення, оскільки уявлення, образи, фантазія, повинні створюватися на основі спроектованого художнього задуму, втіленого при цьому у словесному матеріалі театральнo-сценічного мистецтва.

Опанування дітьми старшого дошкільного віку літературним текстом художніх мініатюр, та їх сценічним виконанням з акцентом на виразність мови, рухливість жестів, міміки, сприяє формуванню у них емоційного відгуку на ті події, що відображають у творі. Діти виявляють здібність відкрито, глибоко, легко й швидко реагувати на мистецтво слова, а не тільки на цікаву фабулу літературного твору. При виконанні ролей ця здібність має суттєве значення для реалізації особистого естетичного ставлення до твору, зображених у ньому художніх образів, подій [14; 24].

Театралізоване сценічне відтворення літературного матеріалу, за К.Станіславським, орієнтує на активізацію інтелектуальної діяльності суб'єктів цього процесу. Він вважає за необхідне перетворювати твір для сценічного буття, при якому механізмами актуалізації творчості є «здогадка», «вигадка».

У художньому творі (у широкому значенні, включаючи літературне, театральне, живописне, музичне, хореографічне), незважаючи на зовнішню достовірність ситуацій, не є реальними. Вони являють собою узагальнення емпіричного матеріалу. Автор художнього твору часто-густо посилює

характеристики тих явищ, подій, фактів, поданих ним у творі, створюючи фантастичний світ, в якому діють персонажі, що дозволяє споглядати і вивчати певні сторони реальної дійсності. При цьому зберігається опосередковано, а не прямо, безпосередня предметна достовірність оточення, в якому діють створені фантазією автора персонажі, наділенні рисами реальних людей, тварин, предметів живої і неживої природи. Здібність «доповнювати», «домислювати», «розвивати художній задум», створювати «образ-персонаж» в уяві, творчо осмислити авторський підтекст ролі, «...бачити внутрішнім зором те, про що думаєш...» – складає основу творчої діяльності дітей в умовах театральної діяльності [33; 63; 64; 87, с. 126-127].

У дослідженні ми звертали увагу на те, що естетичне освоєння світу постає в художній формі та в різноманітних видах і жанрах мистецтва, що є специфічною формою людської свідомості. Мистецтво відтворює життя, виявляє істину в художньому образі. Його сила полягає в тому, що воно поєднує загальне в одиничному і особливому, абстрактне, теоретичне – в конкретному.

Театральне мистецтво як синтетичний жанр включає, крім літератури, музику, хореографію і живопис для досягнення загальної художньо-творчої мети. Тут особливого значення набуває художнє осягнення «картини світу» шляхом створення духовних внутрішніх емоційно-естетичних переживань, що моделює і цілеспрямовує повноту сприймання і усвідомлення учнем змісту художніх образів; проведення аналогій з іншими видами мистецтв; оперування характерно-специфічними формами зображення та формою художнього мислення, що в цілому набуває характеру творчості (креативності).

Комунікативний аспект дослідження творчих здібностей. У гуртовій діяльності формується система різноманітних комунікативних відносин, що має значний педагогічний вплив на формування творчої співпраці, ставлення дітей старшого дошкільного віку до колективу і усвідомлення своєї ролі в ньому.

Комунікація розглядається як засіб соціального спілкування й сприймання інформації. Її значущість й цінність полягає в тому, що вона прокладає людині шлях до осягнення світу як цілісного процесу, в якому органічною частиною є

інформаційна складова. Спілкування є основою суспільного життя та життя особистості; у процесі міжособистісної взаємодії складаються різні соціокультурні спільноти, виявляються суспільні відносини, функціонує культура, формуються суттєві особисті характеристики – суб'єктивність, індивідуальність, типологічність. Спілкування є багатограним процесом, в якому відбуваються «переходи» об'єктивного у суб'єктивне, суспільного в особисте, реалізуються матеріальні й духовні культурні цінності.

Н.Волошина розглядає комунікативні здібності як складну структуру, завдяки якій периферію утворюють якості, що віддзеркалюють рівень сформованості комунікативних умінь. При цьому слід враховувати, що до комунікативного компоненту творчих здібностей належать і соціальні характеристики – мотиви, інтереси, досвід, цілі, що здійснюють визначальний вплив на особливості комунікативної поведінки школярів. Комунікативна здібність виступає як концентруюча можливість суб'єкта [15].

У спілкуванні виявляється соціальна сутність людини особливо важливою є емоційна забарвленість взаємодії вихователя і вихованця у навчально-виховному процесі, що зумовлюється всією варіативністю їх психолого-педагогічних зв'язків і спрямована на творчий розвиток особистості [71, с. 14].

Т.Гончар пропонує чотирирівневу теоретичну модель комунікативної культури як предмету педагогічного аналізу: «Найбільш широким значенням терміна «комунікація» є розуміння її як зв'язку, з'єднання. При цьому взаємодія може розглядатись як окремий випадок зв'язку, спілкування – як окремий випадок взаємодії, а інформаційний аспект спілкування – як складова спілкування» [20].

Театральне мистецтво передбачає створення специфічної атмосфери спілкування, «комунікативного середовища», що в контексті досліджуваної теми можна розглядати у трьох аспектах: внутрішньо групова комунікація; сценічно-ігрова (умовна) комунікація; комунікація «учасник-глядач».

Театральне мистецтво багатьма дослідниками вважається засобом творчого самовираження особистості шляхом застосування традиційних прийомів, таких як

читання за ролями, зачування поетичних творів, діалогічне спілкування у сценічних діях. Всі вони актуалізують пам'ять, увагу, уяву, фантазію, розвиток мовлення, управління голосом, комунікабельність [13; 31; 90]. Сучасний погляд на природу саме діалогу враховує, що у процесі оволодіння театральними «пропонованими обставинами» (за К.Станіславським) діти дошкільного віку не тільки засвоюють уже відкриті знання, а й занурюються у процес пізнання, пошуку істини, що становить не менш важливий чинник у формування їх творчих здібностей. Дослідженнями Г.Костюка встановлено, що діалогічна (групова) робота позитивно впливає на становлення індивідуальності дітей: дошкільнятам вдається краще впоратися з розв'язанням різних за складністю завдань в ситуаціях парної роботи, ніж індивідуальної, без будь-якої допомоги. Застосування діалогу в умовах театралізованого дійства має не тільки художньо-творче, а й соціальне обґрунтування [44].

Думка людини за своєю природою соціальна, вона розвивається в умовах взаємодії з іншими учасниками творчого колективу. Зважаючи на це, на окремих етапах театралізованої діалогічної взаємодії слід проводити обмін думками про зміст діалогу, виправляти, оцінювати як особисті творчі здобутки у моделюванні сценічного образу, так і досягнення своїх партнерів. Діалог у театральній діяльності визначається метою, умовами та пропонованими обставинами взаємодії його учасників. При цьому кожен учасник повинен чітко усвідомлювати повноцінність власної діяльності, відчувати себе суб'єктом своїх дій, виконуючи діяльність з певним емоційним натхненням, винахідливістю у відтворенні художньо-образного змісту за допомогою не тільки вербальних, а й мімічних, пантомімічних рухових засобів.

Як творчий процес Н.Мороховська розглядає спілкування, зважаючи на між суб'єктну взаємодію із зворотнім зв'язком, що залежить насамперед від мети і цінностей, на які воно зорієнтоване. На її думку, у спілкуванні розширюється сфера особистих уявлень про навколишній світ, набувають позитивної доміанти взаєморозуміння і взаємозбагачення, а також знаходиться спільна мова [57].

Спілкування – це водночас обмін діями, вчинками, думками та почуттями з іншими, звернення особи до самої себе, до своєї власної душі, своїх мрій, свого сумління. Все це за Н.Мороховською, складає зміст спілкування. Крім того, спілкування (комунікація) – це форма активності, що допомагає виявити та розкрити різні властивості та якості особистості.

Слушними є також наукові висновки Н.С. Мороховської про те, що сенс спілкування полягає у самоствердженні як особистої цінності [57].

Для активізації творчої діяльності дитини важливе значення мають особливості соціального оточення дитини, коло її спілкування. Для залучення дитини в педагогічно організовану дозвілєву діяльність має бути своєчасно зафіксоване, помічений інтерес дитини до театру. Слід спиратися на бажання дитини виразити себе за допомогою «акторського комплексу», розвиваючи її здібності за засобами театрального мистецтва: слова, дії, музики, живопису, танку.

Великого значення набуває підтримка дитячого захоплення театральним мистецтвом батьками. Відомі діячі театрального мистецтва зазначають, що іскру любові до театру помітили в них ще в дитячі роки. До цього спонукали перегляд спектаклів, концертів у філармоніях, коли гра акторів не лишала їх байдужими. Прекрасно зіграні ролі запалювали в них мрію і бажання спробувати свої сили для створення чогось подібного. Акторські здібності – це тільки можливість, а не гарантія того, що дитина буде актором. Для цього потрібна спеціальна освіта [37; 41; 95].

Момент успіху, усвідомлення власних можливостей дуже важлива для дитини. У творчому процесі сценічної дії важливим є діяльнісне опосередкування міжособистісних стосунків в дитячому театральному колективі, що забезпечується оптимізаційними способами і прийомами з боку педагога-керівника при організації і проведенні самого заняття. Завдяки цьому взаємодія між дітьми перетворюється із способу задоволення потреби у спілкуванні на засіб засвоєння запропонованого матеріалу; створюється позитивний емоційний клімат, що нівелює «психологічні бар'єри»; набувають інтенсивного розвитку

«діалогічні», «тріадні», «поліформи» форми й зрощування контактних (масивних) груп у колектив. Така комунікативна діяльність розглядається як особливий тип соціально-організованої взаємодії і взаємовідносин між дітьми і керівником гуртка, що забезпечує перебудову всіх компонентів структури індивідуальної художньо-творчої діяльності з об'єктом засвоєння (театральним мистецтвом) шляхом створення спільних смислів, цілей, способів досягнення результату і формування творчих здібностей за допомогою співробітництва між усіма учасниками творчого процесу сценічної дії[45].

В.Прокоф'єв, розкриваючи специфіку колективної театральної творчості, підкреслював, що актор повинен засновувати свою творчість на витонченій, органічній взаємодії з партнером, відчуваючи його живу реакцію для використання творчих прийомів театральної сценічної гри: «Для того, щоб втілити у життя принцип ансамблевості, ідея колективістської творчості повинна стати сутністю кожного артиста, нормою його життя в театрі» [75, с.326].

Отже, у загальному плані комунікативні здібності дітей старшого дошкільного віку формуються й виявляються в художньо-творчої діяльності на рівні авто-комунікації (діалог із світом, діалог із самим собою); діалогізації з художнім твором, міжособистісної (партнерської, тріадної, полікомпонентної), колективної. На їх основі відбуваються емоційні й діяльнісні форми контактів, виявляється і формується спільність настроїв, думок, досягається взаєморозуміння, здійснюється передання і засвоєння манер, звичок, стилю поведінки, досягається згуртованість і солідарність, що в цілому характеризують міжособистісну, гуртову і колективну діяльність, у яких розрізняють інтелектуальний, емоційно-чуттєвий, комунікативний та дієво-творчий компоненти.

Сценічно-ігрова (умовна) комунікація. К.Станіславський, В.Немирович-Данченко вважають духовне й зовнішнє перевтілення найважливішими в акторській творчій діяльності: «Якщо така мета дуже недосяжна, як недосяжним є будь-який ідеал, навіть одна посильна спрямованість до нього – невичерпне

джерело для роботи, для споглядання, для вивчення життя людей, а відтак, – і для розвитку і самовдосконалення» [87, с. 448].

Перевтілення відомі діячі театрального мистецтва розглядають як цілеспрямований і контрольований свідомістю творчий процес створення сценічного образу у відповідності з певним задумом драматурга, режисера і самого виконавця. Таке розуміння акту перевтілення наближає його до усвідомлення адекватних процесів в інших видах творчої діяльності (літературної, музичної, образотворчої, хореографічної).

К.Станіславський наголошував на тому, що формування специфічних «сценічних» (акторських) здібностей, необхідних саме в акторському мистецтві, пов'язані з розвитком особистості в цілому, з удосконаленням багатьох властивостей і ознак, а головне, – глибокого художнього відображення життя на сцені. Творчий процес починається «із заглиблення у зміст драматичного твору», а мистецтво виконавця-актора полягає в тому, «щоб повірити чужій вигадці, почати жити з нею», створюючи типові образи, розкривають утаємничений задум п'єси [87, с. 67-68].

Аналізуючи комунікацію «учасник-глядач», можна визначити кілька моментів.

Перш за все, для дитини виступ на сцені є одним з головних чинників, що мотивує її до занять у театральному гуртку (колективі), до участі в театралізованих позакласних заходах, тобто цей вид комунікації є важливим з мотиваційної точки зору. Тому при організації концертних виступів необхідно зберегти високий мотиваційний потенціал сценічних виступів. Часті покази нівелюють привабливість виступів для учасників, а крім того, нерідко знижують якість репетиційного процесу.

По-друге, слід відзначити важливу роль даного виду комунікації як елементу власне сценічних умінь та навичок, без яких неможливий творчий розвиток дитини засобами театрального мистецтва: виступ на сцені є «завершальним етапом» репетиційного процесу, своєрідною кульмінацією роботи дітей старшого дошкільного віку над певною роллю. З практики відомо, що

дитина може спокійно поводитися на репетиціях, виявляти певні творчі, сценічні здібності, але має труднощі при виступах перед аудиторією. Слід зазначити, що такі труднощі для дітей старшого дошкільного віку менш характерні, ніж для дітей молодшого шкільного віку, якщо вони не мали досвіду таких виступів. Це свідчить про необхідність раннього залучення дітей до театральної творчості – з дошкільного і молодшого шкільного віку. Саме в таких виступах виробляються особистісні якості, суттєві для реалізації творчих здібностей: долання страху перед іншими людьми, сором'язливості, боязні щось «зробити не так». У дошкільнят виробляються навички самовпевненості, необхідної для прийняття незалежних суджень, поведінці, коли діти не задумуються, куди «сховати» руки, позбавляються «незграбності», не бояться постати перед зором інших людей. У процесі нашої роботи ми помічали, що деякі діти стали акуратнішими, стежать за своєю зовнішністю. У багатьох випадках така зміна в поведінці дітей дошкільного віку була «приємною несподіванкою» для деяких батьків.

Третій аспект пов'язаний з виробленням відчуття «атмосфери аудиторії», вміння впливати на аудиторію. Оскільки кожна аудиторія специфічна, у дітей починають вироблятися специфічні навички вловлювати настрої аудиторії, що є творчим моментом у спілкуванні. Саме завдяки цьому моменту «творчості» у дитини починають формуватися первісні уміння і навички спілкування з аудиторією та впливу на аудиторію.

Отже, у ході теоретичного дослідження встановлено, що театральне мистецтво є комплексним і доступним засобом розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку. Звернення до театрального мистецтва як засобу розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку потребує дослідження потенційних можливостей репрезентації картини світу у процесі художнього пізнання, у доступних для дітей формах: сприяти розкриттю явищ дійсності у всій їх динамічності і багатогранності, актуалізувати процес розвитку емоційно-естетичних переживань і водночас сприяти їх осмисленню; оцінювати свої дії, вчинки, вести художній діалог в межах особистих можливостей, набутих знань, практичних вмінь і досвіду. Слід зазначити, що література, образотворче

мистецтво, музика, хореографія, народна творчість втілені в мистецтві театру, створюють широку палітру засобів, що надають свободи грі дитячої фантазії, уявленням, інтуїції, художньому мисленню, стимулюючи в цілому як творчий розвиток особистості дитини старшого дошкільного віку, так і її творчі здібності, зокрема.

Висновки до розділу1

Теоретичний аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми спрямований на з'ясування основних теоретичних підходів до розуміння природи, сутності і розвитку творчих здібностей; особливостей розвитку творчих здібностей засобами театрального мистецтва; специфіки дозвілєвої діяльності, що має бути врахована в організації занять театральним мистецтвом з дітьми старшого дошкільного віку.

Аналіз теоретичних підходів до розуміння природи, сутності і розвитку творчих здібностей дозволив визначити ряд суттєвих для дипломного дослідження положень: про здібності як індивідуально-психологічні особливості, що визначають міжіндивідуальні відмінності, що має виключне значення для діагностики творчих здібностей та визначення загального й індивідуального в їх виявленні і розвитку; про здібності як індивідуальні особливості, що зумовлюють успішність певної чи кількох видів діяльності, що потребує особливої уваги до організації дозвілєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку з метою розвитку їх творчих здібностей; про здібності як складне психічне утворення, що має компонентну структуру, що спрямовує на вибудовування компонентної моделі творчих здібностей у контексті досліджуваної проблеми; про необхідність розмежування загальних і спеціальних здібностей, що обумовлює необхідність розглянути співвідношення різних видів занять театральним мистецтвом з огляду на їх ефективність для розвитку творчих здібностей.

Розвиток творчих здібностей засобами театрального мистецтва можна розглядати в трьох аспектах, враховуючи: природу творчого мислення; специфіку театру як виду мистецтва; специфіку театру як особливого комунікативного середовища. Відповідно до цього теоретична частина аналізу творчих здібностей представлена трьома аспектами: когнітивним, емоційним і комунікативним.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

2.1. Констатувальне критеріально-рівневе оцінювання розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку

На основі викладених у першому розділі теоретичних обґрунтувань було проведене констатувальне дослідження, метою якого було вивчення: сутності різних поглядів вихователів і керівників театральних колективів, можливості і шляхи розвитку творчих здібностей дітей в аматорській театральній діяльності; цільових установок і предметного змісту такої діяльності, зокрема в умовах систематично діючих дитячих самодіяльних театральних гуртків і колективів; мотивації дітей і батьків до участі перших у діяльності театральних колективів.

Нами було визначено групу критеріїв які надавали можливість виокремити рівні розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва:

1. Когнітивний критерій: розуміння та усвідомлення тематичного матеріалу у процесі сприймання та аналізу інтерпретації творів мистецтва; виявлення особистісного ставлення до художніх ознак твору в реалізації «надзавдання» театально-сценічної дії; встановлення зв'язків між художньою образністю твору та його конструктивно-логічною будовою; декодування об'єктивного художнього образу у суб'єктивний на підґрунті специфікованих (вербальних, наочних, символічних, рухових, зорових, чуттєвих та інших) засобів мистецтва театру.

2. Емоційний критерій: емоційно-чуттєве напруження у пізнанні та відтворенні художнього образу; пластичність емоційного реагування на істотні естетичні властивості пізнаного об'єкта-мистецтва театально-сценічної дії; адекватність сприймання виразно смислової домінанти художнього твору і його

втілення у театральній-сценічній простір; особистісна значущість події в реалізації «надзавдання» вистави.

3. Комунікативний критерій: засвоєння культурних цінностей у процесі міжособистісного спілкування (внутрішньо групової комунікації); орієнтація на художньо-осмислене й емоційно-насичене спілкування з мистецтвом театру; набуття комунікативного досвіду на основі проектування театрального дійства (вистави); встановлення продуктивної взаємодії на рівні «учасник-глядач».

В результаті дослідно-експериментальної роботи було встановлено чотири рівні розвиненості творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва: високий, просунутий, середній, низький.

Високий рівень характеризується відповідністю розвиненості творчих здібностей дітей критеріальним ознакам їх структурних компонентів з орієнтацією на опанування мистецтва театру.

Просунутий рівень характеризується неповною відповідністю розвинутості творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку стосовно окресленим їх критеріальним ознакам, однак зберігаючи дієву силу споживання художньо-естетичних цінностей театрального мистецтва.

Середній рівень характеризується недостатньою «залученістю» дітей у процес художньо-творчої театральної діяльності, що відбивається на звужуванні діапазону розвитку їх творчих здібностей з домінуванням окремих структурних компонентів, але при загальному позитивному ставленні до участі в діяльності гуртка як «цікавого» і «розважального».

Низький рівень характеризується безініціативним ставленням дітей до особистої участі у художньо-творчій діяльності театральних гуртків, що має адекватний вплив на розвиток їх творчих індивідуальних можливостей і здібностей.

Констатувальним експериментом було охоплено 49 респондентів, серед них: вихователів дошкільних закладів освіти та керівників театральних гуртків – 7 осіб, батьків – 26 осіб, дітей – 16 осіб. Для цього застосовувались такі методи масового добору необхідної інформації у вирішенні визначених позицій

констатувального експерименту: опитування (письмове та усне), вибіркові бесіди, інтерв'ювання вихователів, керівників гуртків та батьків; аналіз досвіду роботи театральних гуртків та дитячих колективів. Слід підкреслити, що різні види опитування, бесід, спілкування з дітьми старшого дошкільного віку здійснювалося переважно вербальними засобами, оскільки методи, пов'язані з письмовими формами, є складними для них і досить проблематичні.

У процесі дослідження ми здійснили й педагогічне спостереження за діяльністю дітей і керівників дитячих театральних колективів та гуртків. Саме педагогічні спостереження дозволили зібрати фактичний матеріал з питань організації та методики проведення художньо-творчої театральної діяльності та специфіки і якості національного виховання, формування творчих здібностей. Об'єктом спостережень були дії дошкільнят на заняттях з театральної творчості, проведення різних театралізованих форм репетиційної роботи, показ вистав та інші дозвіллі заходи.

У констатувальному експерименті були отримані різні відповіді на три варіанти опитувальних листів, тобто респондентів охарактеризованих категорій, аналіз яких є підставою для попередніх узагальнень, висновків і роздумів, пропозицій стосовно розробки методичних основ для розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва [додатки А,Б,В].

Зацікавленість дітей мистецтвом театру надзвичайно велика, про це свідчать результати опитування всіх респондентів, а для дошкільнят цей вид мистецтва є найпопулярнішим поряд з мультиплікацією (57,04%). Зростання соціальної ефективності театрального мистецтва, безумовно, потребує цілеспрямованого педагогічного впливу на сприймання того чи іншого літературного твору, вистави, казки, сюжетної гри, систематичного виховання і освіти дітей засобами театру. Такої думки дотримуються вихователі та керівники гурткової роботи (84,48%).

На запитання, запропоноване вихователям та керівникам театральних колективів («Ваше ставлення до застосування театрального мистецтва у роботі з

дітьми старшого дошкільного віку?») та аналогічне – батькам («Яке ваше ставлення до участі дітей у дитячому театрі?» були одержані й узагальнені позитивні відповіді.

Було опитано батьків, чиї діти беруть участь у постійно діючих самодіяльних колективах (10 осіб), і 16 осіб – епізодично, при підготовці певних дозвіллевих театралізованих заходів. Якщо у перших виявлено 100% позитивне ставлення до участі їх дітей у театральній творчості, то серед останніх таке позитивне ставлення виявляють 78,2% батьків, нейтральне (байдуже) – 17,9%, негативне – 3,8%. При цьому 14% батьків не знають, що їх діти беруть участь у театралізованих заходах.

Більшість «позитивно налаштованих батьків» (97,3%), чиї діти залучаються до проведення дозвіллевих театралізованих заходів епізодично, формально не заперечують проти їх участі у постійній гуртковій роботі, проте реально 86,8% з них не стимулюють цього. Наводимо приклади таких відповідей:

- Немає часу водити дитину;
- Немає поблизу гарного гуртка;
- Він уже відвідує спортивну секцію;
- Вона не хоче тощо.

Більшість батьків (95,4 %), які позитивно ставляться до участі дітей в театральному гуртку, колективі, до залучення їх до театральної творчості, розглядають її не стільки з точки зору розвитку особистості, скільки – можливості «зайняти» дітей у вільний час, тобто конструктивної форми дозвілля. Наводимо кілька зразків таких відповідей:

- Буде менше байдикувати;
- Він там перебуває під наглядом;
- Нам подобається робота театального гуртка, оскільки вільний час дитини використовується цікаво.

77,9% батьків вважають участь дітей у театральній творчості цікавою, розважальною. Приклади відповідей:

- Якщо йому це подобається, нехай займається;

- Головне, щоб йому було цікаво;
- Їй дуже подобається бути на сцені, вона весь час тільки про це й говорить;
- У неї там є подруги.

75,3% батьків оцінюють заняття дітей театральною творчістю так, що допомагають долати замкненість, сором'язливість, набутти впевненості в собі.

Приклади відповідей:

- Думаю, коли дитина перебуває в колективі, це її виховує;
- Коли дитина виступає на сцені, це допомагає їй бути розкріпаченою, незамкненою;
- У неї в гуртку з'явилися друзі;
- Ми раніше звертали увагу, що він ніколи не знайомився з однолітками, хлопцями у дворі першим, чекав, доки до нього підійдуть, запросять грати. Тепер він вільно підходить, в нього з'явилась якась впевненість у собі.

68,6% «позитивно налаштованих» батьків вважають, що участь дітей у театральних гуртках і театралізованих заходах розвиває естетичний смак, любов до мистецтва. Приклади відповідей:

- Це дозволяє торкнутися прекрасного в житті;
- Мистецтво – це те, чого зараз не вистачає;
- Заняття мистецтвом – це завжди добре;
- Він зацікавився тим, що робить у гуртку, навіть нас з чоловіком вже вчить;
- Мені подобається, що вона відвідує цей театральний гурток. Я сама колись займалася в дитячому театрі, і це назавжди залишило приємне враження. Заняття мистецтвом дуже багато дають для виховання душі;
- Вважаю, що завдяки театральному колективу моя дівчинка буде мати можливість ознайомитися з кращими зразками мистецтва;
- Я сам брав участь в самодіяльному театрі, і це багато чому навчило мене у житті тому й наша дитина почала відвідувати дитячий театральний колектив, що дозволить їй краще відчувати себе у наш нелегкий життєвий час.

На можливості театрального мистецтва розвивати творчі здібності, мислення, уяву, увагу, комунікативність відзначають лише 18,2% батьків.

Приклади відповідей:

- Нехай вчиться мислити, думати;
- Він став зосередженішим, в нього в характері з'явилося щось серйозне;
- Це допоможе йому бути нестандартним, самостійним.

Що стосується керівників театральних гуртків, то тут спостерігається протилежне: більшість (73%) відзначає, в першу чергу, можливості театральної діяльності для розвитку пізнавальної сфери, творчості, самореалізації, особистісної культури, а вже потім розглядають її як форму проведення вільного часу.

Найбільш цікавими є висловлювання викладачів про те, що виховний вплив театрального мистецтва повинен бути педагогічно організованим вже перед початком шкільного навчання, оскільки у дітей формуються основи художніх інтересів і потреб, особливості сприймання творів мистецтва і пов'язані з цим настанови, здійснюються активне залучення дітей до літератури, музики, танців, співів, тобто до мистецької творчості.

Наводимо витяг з протоколу проведення фрагменту вибіркової бесіди-інтерв'ю з вихователем Краснопільського закладу дошкільної освіти № 1 «Малютко»: «У старшому дошкільному віці слід виховувати шанобливе ставлення до мистецтва взагалі і театрального зокрема, до їх духовно-змістовної основи, серйозних ідей, думок, міркувань, емоцій. Слід виховувати здібності не тільки до емоційно-естетичного сприймання, а й до практичної участі дітей у багатогранній художньо-творчій діяльності, пов'язаній зокрема з мистецтвом театру».

В цілому вихователі і керівники гуртків підкреслюють важливість виховання дітей за законами краси, естетичної довершеності, що надає спілкування з мистецтвом театру. Йдеться і про формування відповідних знань та умінь, і про здійснення художньо-естетичної діяльності, в якій художньому мисленню дошкільнят надається особлива увага – це образність, нестандартність,

«художність». На думку респондентів (96%), художньо-творча діяльність має бути наявною в дозвіллі кожної дитини.

Переважає більшість педагогів відзначало, що мистецтво театру здійснює розвиваючий виховний вплив, стимулюючи художньо-творчу діяльність дітей, формуючи їх ставлення до навколишнього світу і до себе, до людей. «Залучення до процесу створення художнього образу обов'язково фіксує морально-естетичне переживання дитини, розкриває не тільки емоційну, а й інтелектуальну та комунікативну сфери діяльності, розвиває не тільки здібності, а й уяву, фантазію, сприяє самореалізації» (А.Шилова, керівник дитячого театрального колективу).

Серед заходів, що подобаються дітям на дозвіллі слід назвати передусім: відвідування кінотеатру та перегляд телепрограм, цікаві «захоплюючі» фільми, мультфільми (91,16%). Найбільша кількість батьків зазначила «привабливість мистецтва театру» для дітей (53,53%), тоді як читання літератури, на їх думку, викликає певні труднощі, оскільки вони відчувають дискомфорт стосовно «легкого й швидкого опанування рідною писемною та усною мовою». Серед мистецьких захоплень дітей, які спостерігають батьки, є й такі, як відвідування театральних вистав для юних глядачів вистав лялькових театрів (77,91%), циркових (81,09%), балетних (42%). Образотворче мистецтво теж має значний рейтинг (73,14%), та мультфільми, відеозаписи та кіно все ж таки переважають серед дітей старшого дошкільного віку. Можливо певну роль у цьому відіграють більш емоційне, яскраве зображення, динамічність сюжету, ігрова специфіка «чистих» кіножанрів (казок, пригод, фантастики тощо). Тут дитині все зрозуміло, вона має можливість швидко зробити для себе моральні висновки з кожної ситуації, розкрити свої знання, визнаючи естетичні переваги, особливості художньо-виражальних засобів, настроїв музичного супроводу та загальний емоційно-пафосний або ліричний характер твору, оптимістичний фінал тощо.

На запитання «Чи використовуєте Ви у своїй роботі можливості засобів масової інформації (телебачення, відео, радіо тощо)?», «Як часто Ви з вихованцями відвідуєте театральні вистави?» відповіді аранжувалися за такими параметрами: «постійно», «інколи», «ніколи».

Результати здобутих експериментальних даних представлено у графічному викладі (рис.1 та рис. 2)

Рис. 1. "Чи використовуєте Ви у своїй роботі можливості засобів масової інформації (телебачення, відео, радіо тощо)?"

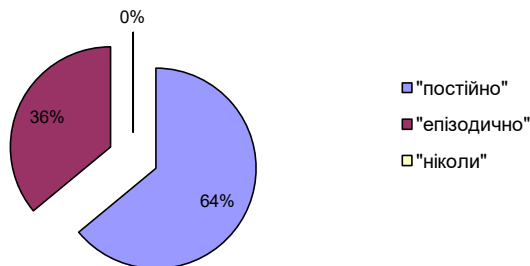
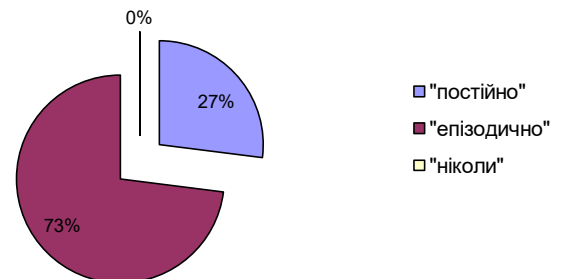

Рис. 2. "Як часто Ви з вихованцями відвідуєте театральні вистави?"

У дослідженні ми здійснили паралельне опитування батьків («Як часто Ви відвідуєте театральні вистави з дитиною?») та їхніх дітей («Як часто ти з батьками відвідував театр?»). Відповіді теж аранжувалися за такими показниками: «постійно», «інколи», «ніколи» (для батьків) та «часто», «іноді», «не пам'ятаю» (для дітей). Опрацьовані результати представлено у графічному викладі (рис. 3 та рис. 4).

Рис. 3. "Як часто Ви відвідуєте театральні вистави з дитиною?"

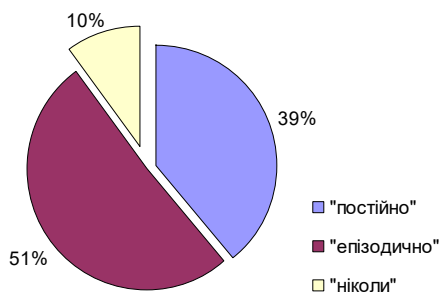
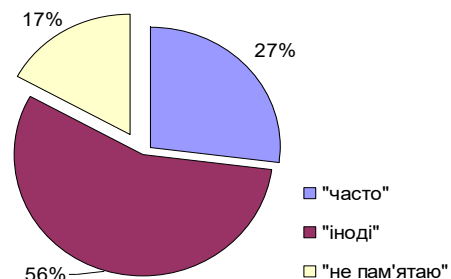

Рис. 4. "Як часто ти з батьками відвідуєш театр?"

Результати опитування виявили деякі розбіжності у відповідях батьків та дітей, але міра залучення до театру майже однакова у сумарному підрахунку позитивних відповідей. Дослідженням доведено, що оптимум відвідувань театральних вистав не є нормою для кожної дитини, а тільки приблизним орієнтиром для визначення обсягу набутих вражень. У вибіркових бесідах батьки висловлювали думку про те, що залучення дітей до театрального мистецтва не як до майбутньої професії, а як до певного виду занять, духовно збагачує особистість, оскільки театр, як явище художньої культури виконує кілька функцій, серед яких чи не найважливішою є соціально-культурна.

Окремо були опитані керівники театральних колективів, фахівці в галузі театального мистецтва (7учасників). Зокрема, на питання про розвиток творчих здібностей засобами театального мистецтва у роботі з дітьми старшого дошкільного віку були отримані відповіді, що відрізнялися більш «професійним підходом», навіть з використанням спеціальної термінології. Респонденти розглядають мистецтво театру як «простір, де перестають діяти традиційні навчально-дисциплінарні уявлення, а переважають ціннісно-орієнтовані смисли та розуміння», як «художню творчість», що надає дитині вільний простір для особливих процесів «інсайту», що формує «ансамбль» різноманітних здібностей.

Ще приклади відповідей театральних педагогів:

- Діалогічність, притаманна театру, – важливий спосіб формування комунікативних, інтелектуальних, емоційно-вольових здібностей;
- У технологіях індивідуального розвитку при роботі з дітьми старшого дошкільного віку пріоритетним є їх особистісне зростання й стимулювання творчості, розвиток художності;
- У театральному мистецтві активно заявляють про себе сформовані культурні запити особистості. Заняття в театрі формують волю, самодисципліну. Тут важлива роль колективу – спільну, об'єднуючі думки, дії, навички спільної роботи та спілкування;
- Необхідно формувати творчі здібності дітей, пов'язані з емоційним сприйманням, відтворенням і реалізацією художнього образу, що втілений у літературному контексті театральної вистави;
- Інтелектуальна сфера театального дійства потребує розвитку творчих інтелектуальних здібностей.

Респонденти зазначали, що зміст і специфіка мистецтва театру розкривають перед дітьми все багатство світу, впливаючи на думку, уяву, фантазію, пробуджуючи потяг до знань, бажання творчості.

Керівники театральних гуртків відзначали також, що той матеріал, який пропонується для застосування у практиці дитячої театральної творчості, повинен повсякчасно удосконалюватися й наближатися до сучасного життя, включаючи й

надбання національної культури. Має добиратися такий репертуар як за критеріями високої художності так і відповідно й вікових особливостей, потреб, інтересів дітей старшого дошкільного віку, до їх можливостей.

Фахівці відзначали також, що на організаційно-процесуальний аспект діяльності дитячих творчих театральних колективів та на гурткову роботу впливають зовнішні умови, зокрема:

- недосконалість матеріально-технічної бази, матеріально-технічного оснащення діяльності художньо-творчих колективів – аудіо та відео записуючої апаратури, художнього матеріалу, необхідних костюмів, бутафорії тощо;
- організаційні труднощі, що заважають сконцентруватися на творчій роботі;
- недостатність інформаційно-дидактичних, методично-конструктивних матеріалів, і, перш за все, сучасного театрального репертуару, особливо українського, розрахованого на дитячу аудиторію.

Провідне місце в організації театральної-сценічної творчості дітей старшого дошкільного віку належить різним видам форм художньої діяльності. Результатом здійсненого опитування респондентів зазначеної категорії стала їх спільна позиція, а саме: творча гра, гра-драматизація, театральна імпровізація, сценічне мовлення, сценічний рух, акторська творчість, а також засвоєння елементарних знань з театральної етики.

Таким чином, така позиція респондентів вимагає вивчення зв'язків між різновидами театральної-сценічної творчості для поєднання набутого традиційного досвіду з інноваціями в художній освіті в педагогічній системі дозвілля.

Це висунуло перед нами інше запитання: Як уявляють собі фахівці «ідеальний» театральний дитячий колектив, які види діяльності мають бути в ньому?

Аналіз відповідей переконав, що перенесення запитання від абстрактних роздумів до конкретики є «більш важким» і відкриває неоднозначність підходів фахівців до його розв'язання. Перш за все, було виявлено, що для різних фахівців

поняття «театральне мистецтво» має різний зміст. З одного боку, всі вважають театральне мистецтво важливим чинником культурного, творчого, духовного розвитку особи. З іншого, – дві основні позиції в розумінні головної цільової установки діяльності аматорського театального гуртка чи колективу, по суті, є протилежно спрямованими.

Одні фахівці вважають, що головне завдання театального гуртка – розвиток знань в галузі театального мистецтва, сценічних (виконавських) навичок, що на це завдання спрямовує сама наявність театального гуртка: якщо дитина прийшла в театральний гурток, то з нею треба займатися, перш за все, розвитком в галузі театального мистецтва.

Інші фахівці віддають пріоритет загальнокультурному розвитку. На їх думку, не всі діти будуть займатися театральним мистецтвом, а заняття на дозвіллі не повинні орієнтуватися на «професійну діяльність». Головне – культурний і творчий розвиток дитини, тому театральне мистецтво є засобом такого культурного розвитку.

Відповідно до цього нами було визначено два головні типи керівників: «професійно спрямовані» і «загальнокультурно спрямовані» (назви умовні). Якщо перші акцентують на розвитку сценічно-виконавських навичок, вважаючи, що загальнокультурний розвиток відбувається «паралельно» і «автоматично», то другі – наголошують на загальнокультурному і творчому розвитку, залучаючи для цього можливості театального мистецтва.

Для вирішення порушеної в магістерській роботі проблеми ми вважаємо доцільнішим другий підхід. Зважаючи на це, ми розглядаємо театральне мистецтво як засіб творчого розвитку дітей старшого дошкільного віку цілком підтримуємо позицію «загальнокультурно спрямованих» керівників. Разом з тим ми підтримуємо і думку "професіоналів", що заняття у театальному гуртку повинні бути якісними з точки зору саме театального мистецтва, що не можна дозволяти «професійно-поверхового» становлення до занять. Тут виникає певна складність, пов'язана з необхідністю поєднання цих підходів, тобто створення

таких педагогічних умов, яка дозволяла б інтегрувати відразу ці дві цільові установки.

Це зумовило наше звернення до педагогічних умов створення і реалізації багатоцільових програм, що дозволяють інтегрувати кілька цільових установок [39].

Щодо того, яким повинен бути зміст занять в «ідеальному» театральному дитячому колективі, також виявилися різні точки зору. Однак те, що об'єднувало більшість фахівців (79,1%) – це виділення різних предметів, на зразок того, як це відбувається у навчальному закладі (далі для зручності будемо називати такий підхід «предметним»). Відмінності спостерігалися не в самому підході, а в «наборі» предметів, що мають складати зміст діяльності театального колективу. Разом з тим вони відзначали, що в реальній практиці цього досягти важко через обмеженість часу, і тому необхідно намагатися «стискати» різні види діяльності (за предметами) таким чином, щоб вони уклалися в обмежений обсяг часу. При такій організації занять поділ на предмети є умовним, у процесі занять просто відбувається зміна певних видів діяльності. Разом з тим, як відзначали фахівці, за таких умов досягти професійного підходу до роботи дуже важко.

Фахівці відзначили, що заняття в дитячому колективі повинні мати комплексний характер, а поділ на предмети недоцільний (20,9%). Разом з тим, відповідаючи на запитання, як саме може виглядати такий «комплекс», висловлювалися думки, близькі за змістом до «предметників»: це повинен бути комплекс видів діяльності, що не має окреслених, попередньо заданих часових меж, і які взаємодоповнюють один одного в єдиному репетиційному процесі.

Таким чином, дослідження довело, що:

- існують розбіжності у поглядах на те, які види діяльності (чи предмети) мають складати зміст занять в «ідеальному» театральному гуртку (колективі);
- в умовах аматорського дитячого колективу ці види діяльності повинні бути поєднанні в єдиний комплекс;
- у такому комплексі різні види діяльності зберігаються, але вони перетинаються і переплітаються залежно від сценічно-постановчих завдань.

Все сказане зумовило необхідність розмежувати два питання: з одного боку, – питання про те, яким є цей «ідеальний комплекс» предметів (видів діяльності), з іншого, – яким чином вони можуть бути інтегровані в єдиний комплекс.

Загалом у театральних гуртках і колективах можна зустріти комплекс різноманітних видів діяльності, що представляють театральне мистецтво. Художньо-творча діяльність дитячих театральних колективів та гуртків спирається, як правило, на міждисциплінарні зв'язки, враховуючи спостереження буденного життя і, певною мірою, дослідницький характер діяльності учнів. Поряд з традиційними напрямками пошукової роботи (вивчення сюжету, окремої ролі, опрацювання діалогічних схем, проведення спостережень за діями своїх партнерів тощо) з'являються й інші: виявлення нових сюжетних ліній у "запропонованих обставинах", опрацювання літературного тексту, відвідування театральних вистав, організація та художнє оформлення виступів свого колективу.

Разом з тим у процесі дослідження стало можливим виділити «ідеальний» предметний комплекс, що складає зміст занять театральним мистецтвом:

Таблиця 2.1.

Предметний комплекс занять театральним мистецтвом

Предмет	Кількість годин
Акторська майстерність	3
Сценічний рух	1,5
Сценічна мова	1
Пластика (також хореографія, ритміка)	1
Вокал	1
Розвиток фантазії та асоціативного мислення (включаючи залучення дітей до оформлення вистав, роботи над костюмами)	1
Всього	8,5

Даний комплекс, на думку більшості опитаних фахівців, є мінімумом для отримання високого сценічного результату, для наближення до якісно-професійної освітньої роботи з дітьми старшого дошкільного віку, повноцінного розвитку індивідуальних знань, умінь і навичок.

Ми згодні з цією думкою, бо справді такий комплекс дозволяє найбільше реалізувати можливості навчання дітей старшого дошкільного віку.

Таким чином, можна зробити правомірний висновок про необхідність розробки педагогічних умов розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва.

2.2. Педагогічні умови розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва

Відповідно до викладених теоретичних засад досліджуваної проблеми і педагогічних умов ми пропонуємо методику розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва.

Методика складається з двох блоків.

Блок 1. Розвиток творчих здібностей.

Даний блок містить по кілька підблоків, кожен з яких конкретизується за параметрами, визначеними у підрозділі 1.2.

Підблоки:

1- А) когнітивний:

1- А-1) "інтелектуальний" компонент;

1- А-2) "мотиваційний компонент";

1- Б) емоційний;

1- В) комунікативний:

1- В-1) внутрішньогрупова комунікація;

1-В-2) "сценічно-ігрова" умовна комунікація;

1-В-3) комунікація "актор-глядач".

Блок 2. Розвиток знань, умінь і навичок в галузі театрального мистецтва. Цей блок цілей відбиває специфіку театрального мистецтва, його потенціал для розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку.

Підблоки:

2-А) знання в галузі театрального мистецтва;

2-Б) сценічно-виконавські уміння й навички:

2-Б-1) акторська майстерність;

2-Б-2) сценічний рух і пластика (з елементами хореографії);

2-Б-3) сценічна мова;

2-Б-4) вокал.

Вказані два цільових блоки задають основні (базові) вектори змісту занять театральним мистецтвом з дітьми старшого дошкільного віку. Такий двовекторний аналіз становить методичні основи розвитку творчих здібностей дітей в умовах театрального колективу. Методично важливим є те, що він поширюється не тільки на комплекс занять чи на окреме заняття, а й на кожне творче завдання, що має комплексно реалізувати всі три цільових установки (приклад наводимо нижче).

Така «двовекторна розробка», починаючи із завдань, відбувається шляхом модифікації останніх шляхом «нарощування» елементів для визначених цільових установок, що відповідає вимогам «виявити потенціал» або «поліфункціональність» дії [93 с.65-66]. Практично це виглядає так (на рівні окремого завдання): береться сценічно-ігрова ситуація, спрямована на певну цільову установку. Згідно з принципом поліфункціональності, вона може виконувати ще одну чи кілька функцій (відповідних визначеним цілям); для цього треба до цього завдання «додати» елемент, який дозволяє зорієнтувати його (завдання) на додаткову ціль. Таке додавання відбувається, доки не будуть обґрунтовані можливості реалізації за допомогою даного завдання певної кількості цільових установок. З кількох завдань (вправ) для даного заняття

обирається те, що здатне (за принципом поліфункціональності) реалізувати найбільшу кількість цільових установок.

Розглянемо механізм такого «цільового додавання» при розробці конкретної вправи. За вихідну цільову установку якою може бути певна установка з будь-якого блоку, візьмемо, наприклад, з блоку 2-Б-2– сценічний рух і пластика. Як було показано у підрозділі 1.2., для того, щоб підготувати дитину до вміння втілити своє сценічне уявлення в русі, необхідно навчити її володіти своїм тілом, розвинути фантазію і уяву.

Для цього може бути запропонована така поширена ігрова форма, що подобається дітям, як зображення улюблених тварин.

Перш ніж пропонувати цю ігрову ситуацію як вправу дітям старшого дошкільного віку, проаналізуємо її за принципом поліфункціональності.

Так, перш ніж запропонувати дітям зобразити улюблену тварину, вони пригадують своїх домашніх улюбленців (наприклад, собак). Ми звертаємося до їх відтворюючої уяви і пропонуємо «пограти» образами не «абстрактної собаки», а собаки, яка має певний зовнішній образ, поведінку, характер, що відрізняють її від інших собак. Звернення до такої відтворюючої уяви нам видається важливим у контексті двох цільових установок: розвитку образного мислення і опрацювання «образного матеріалу» для сценічного втілення. Останнє є важливим з огляду на те, що діти без такої «образної» підготовки відтворюють лише загальні ознаки тварини, в той час як для сценічного втілення необхідно мати образ персонажа, який діє в певних запропонованих обставинах. Для цього можна використати ряд запитань, які дозволять дитині створити такі уявні обставини відповідно до образу тварини, наприклад:

- Як виглядає цей собака?
- Який він за розміром?
- Він боїться інших собак чи, навпаки, – найгрізніший серед них?
- Де він живе – в конурі, у квартирі чи бездомний?
- Він зараз голодний чи ситий?

- Він злий чи добрий? Якщо він добрий, то чи може бути злим, за яких обставин? Якщо він злий, то чи можна з ним подружитися, і що для цього треба зробити?

- Він гріється під сонцем чи мокне під дощем? Що він відчуває при цьому?

Спілкуючись з дитиною за допомогою таких запитань, ми звертаємося також до її досвіду, почуттів; «граючи» таким чином з уявним персонажем, ми моделюємо людські стосунки, вчимо бачити різні мотиви поведінки персонажа в різних уявних обставинах. Крім того, все це допомагає дитині зобразити не абстрактну, а реальну тварину, намагаючись втілити не тільки зовнішній її образ, а відчуття, емоції, бажання.

Після цього можна перейти до пластичного відтворення образу. Така робота дозволяє досягти м'язової свободи, координації, пластики тіла. Крім того, дане завдання, як правило, дуже захоплює дітей (розважальна функція) і пов'язане з руховою активністю (рекреаційна функція). Таке перевтілення (ідентифікація) дозволяє також позитивно вплинути на розвиток асоціативного мислення шляхом ідентифікації (в даній ситуації може бути модифіковане одне з питань, що застосовується для «розкріпачення» асоціативного мислення: «Що б ти відчував якби був цією твариною?»).

При такій роботі важливо не тільки показати тварину, а й досягти того, щоб інші діти зрозуміли, що хотів сказати маленький актор, який зображував її. Таким чином, ми в широкому обсязі в цікавій для дітей формі моделюємо пропонувані обставини, можливий розвиток ситуації, тренуємо вміння нестандартно поглянути на ситуацію (тварину), поглянути на світ «очима» тварини (соціально-психологічна рефлексія), відчути її емоційний стан (емпатія). З наведеного видно, що у цій справі, згідно з принципом поліфункціональності, ми намагаємося реалізувати і різні види комунікативного аспекту, і когнітивного, і емоційного, водночас досягти рекреаційного і розважального ефектів, розвинути вміння і навички акторської майстерності. Далі ми можемо розвивати цю гру-фантазію, модифікуючи її відповідно до цільових установок і ускладнюючи завдання.

Так, якщо на першому етапі цієї гри ми бачили собаку як такого, то тепер ми можемо розглядати його в різних пропонованих обставинах, додаючи нові елементи. Ми вводимо в гру додаткові предмети, наприклад, кістку.

З появою нового предмета дитина одержує ряд нових, більш складних завдань, наприклад:

- а) грати з кісткою (як це може робити собака?);
- б) ховати кістку (де, чому, від кого?);
- в) відбирати в уявного партнера (як він це робить? що він відчуває?);
- г) гризти (як це він робить?).

Якщо педагог вважає потрібним реалізувати за допомогою цієї вправи ще кілька «додаткових» цілей, він може й далі модифікувати цю вправу. Наприклад, ми можемо у цю вправу ввести елемент для тренування оперативної пам'яті. Для цього можна дати завдання запам'ятати, де лежать кістки, а потім їх знайти. Можна ще більше ускладнити завдання, наприклад, заховати кістки різного кольору і запропонувати знаходити їх за кольорами тощо. Тобто, ми маємо досить широку можливість варіацій в залежності від основних і поточних цілей. Така варіативність дає змогу індивідуалізувати процес занять та забезпечити максимальну реалізацію індивідуальних можливостей і здібностей.

Після цього можна запропонувати дитині більш складні пластичні завдання, пов'язані з названим предметом. Так, дитина одержує завдання грати з кісткою, забирати її у партнера (бігати, стрибати, кататися на спині). Діти озвучують персонаж. Наприклад, як може собака гавкати, коли йому радісно, боляче, сумно?

З освоєнням кожного нового етапу педагог ускладнює завдання.

Діти з урахуванням пропонованих обставин наділяють їх людськими якостями, що дає можливість додати вправи на пластичне вирішення (персонажі танцюють, стрибають), додаються елементи хореографії.

Пройшовши ці етапи дитина одержує завдання придумати свою історію.

Таким чином, ми можемо, застосовуючи принцип поліфункціональності, змодельовати вправу-завдання, починаючи з будь-якої цільової установки. Так, цю саму вправу ми можемо оцінити з рекреаційно-розважальної точки зору. Якщо,

наприклад, рекреаційним завданням буде збільшення фізичної активності, ми можемо акцентувати на рухових вправах.

Таким чином, з огляду на реалізацію рекреаційної функції, методично важливо, щоб аналіз змісту і форми проведення занять здійснювався не тільки в контексті цілей і завдань діяльності театрального гуртка (колективу) як такого, а й у співвіднесенні з обсягом розумових, емоційних, фізичних навантажень.

При проектуванні педагогічних умов ми спиралися на положення про те, що проектування і реалізацію багатоцільових програм можна успішно здійснювати лише за умови об'єднання зусиль спеціалістів, здатних реалізувати задані цільові установки [39, с. 23]. Виходячи з цільових установок, закладених в педагогічно методичні основи, ми сформувавши групу психолого-педагогічного забезпечення програми в такому складі:

- педагог-організатор, функції якого – координація діяльності робочої групи, розробка загальної концепції і програми занять, критеріїв і показників діагностики, організаційно-методична робота, обґрунтування системи ігрових завдань;

- режисер-постановник, який безпосередньо займався з дітьми акторською майстерністю, сценічною мовою, постановкою конкретних театралізованих номерів;

- хореограф, який проводив заняття з пластики, основ хореографії, постановки хореографічних номерів;

- вокаліст, що займався з дітьми постановкою голосу, розучуванням і постановкою вокальних і ансамблевих номерів;

- психолог, завданням якого було психологічне обґрунтування діяльності гуртка, режимів репетиційних занять, діагностика пізнавальних процесів, емоційно-вольових, індивідуально-психологічних якостей учасників.

У зв'язку з тим, що в таких педагогічних умовах зростає кількість чинників, які важко передбачити, великого методичного значення набуває варіативність змісту і форм занять в цілісному контексті реалізації визначених цільових установок. Як було зазначено при аналізі гри-вправи «улюблена тварина»,

залежно від конкретної цільової установки, кожне завдання може бути модифіковане специфічним образом. Разом з тим варіативність задається не тільки множинністю цільових установок, а й поточними факторами, наприклад, настроями учасників, наявністю сценічного виступу тощо.

Це необхідно врахувати також в діяльності робочої групи: діяльність не обмежувалася методичним, організаційним, психолого-педагогічним обґрунтуванням програми в цілому, а значною мірою передбачала постійну діагностику і корекцію педагогічного процесу. Для цього були розроблені спеціальні карти для кожного учасника, до яких на кожному занятті вносились показники за всіма критеріями діагностики згідно з вихідними цільовими установками.

Розробляючи педагогічні умови, ми виходили з того, що творче мислення не виявляється і не розвивається саме по собі: необхідні спеціальні тренування за допомогою творчих завдань, спрямованих на подолання виявлених творчих перешкод і збагачення досвіду з вирішення різнопланових творчих завдань. Значна увага зорієнтовується на ігрові (рухові) форми діяльності, як найбільш придатні для розвитку сценічно-виконавських умінь і навичок, спрямованих, зокрема на долання м'язових затисків, розвиток рухової координації, пластики.

На основі проведеного теоретичного аналізу і констатувального дослідження в кваліфікаційній роботі обґрунтовуються такі педагогічні умови розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва:

1. Спрямованість діяльності колективу на творчий розвиток особистості. Така педагогічна умова актуальна з кількох позицій. По-перше, наявність двох „протилежних” цільових установок керівників на організацію діяльності дітей старшого дошкільного віку – «професійної» та «загальнокультурної» – у контексті нашого дослідження передбачає підтримання останньої. По-друге, спрямованість керівника на творчий розвиток не повинна «заважати» розвитку сценічних умінь та навичок і реалізації рекреаційно-розважальної функції дозвілля.

2. Інтеграція названих дисциплін в цілісний предметний комплекс за типом багатоцільової програми. Педагогічна умова є комплексом цільових установок (за умови провідної установки на розвиток творчих здібностей). Вона включає в себе інтеграцію предметів в єдиний комплекс та реалізацію комплексу тих особистісних якостей (виокремлених в розділах 1.1. та 1.2), що пов'язані з опануванням знань, умінь та навичок в галузі театрального мистецтва.

3. Розробка й реалізація таких програм робочими групами у складі фахівців різних спеціальностей. Це положення є одним з головних для реалізації багатоцільових програм [39]. В контексті нашого дослідження, по-перше, при інтеграції різних видів діяльності в єдиний предметний комплекс мають бути залучені фахівці з хореографії, акторської майстерності, вокалу. Крім того, має бути педагог-організатор, який проводить основну ідею і координує заняття. У відповідності із завданнями з реалізації рекреаційно-розважальної функції виникає необхідність в психолого-педагогічному забезпеченні організації занять в театральних колективах, що передбачає наявність професійного психолога.

4. Врахування вікових психологічних і фізичних особливостей дітей старшого дошкільного віку. Ця педагогічна умова розглядається в контексті особливостей дитячої театральної творчості.

Отже, констатувальне дослідження засвідчило наявність різних поглядів педагогів і керівників театральних колективів на можливості і шляхи розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку в аматорській театральній діяльності. Спостерігається переважно позитивне ставлення батьків до участі дітей у театральних гуртках і театралізованих заходах. Виокремлено два типи керівників театральних гуртків, залежно від їх бачень цілей таких гуртків: «професійно» і «загальнокультурно спрямовані». Рекреаційно-розважальна функція реалізується недостатньо, в гуртках і при організації театралізованих заходів наголошується переважно на репродуктивних формах роботи. Ефективність організації театральної діяльності дітей старшого дошкільного віку окресленої в магістерській роботі проблеми може бути підвищена за названих педагогічних умов.

2.3. Порівняльний аналіз результатів дослідження

Для експериментальної перевірки ефективності запропонованої педагогічної технології було створено експериментальну та контрольну групи, до складу якої ввійшли учасники дитячого театрального гуртка Краснопілляського закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 1 «Малютко».

У ході дослідної експериментальної роботи діагностика розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку здійснювалася з урахуванням якості виконання кожного завдання, що було окреслено програмою педагогічних умов, оцінки участі в тому, чи іншому театральному дійстві, успішності в опануванні матеріалу з акторської майстерності, сценічної мови, сценічного руху, хореографії, вокалу. Визначення такого широкого кола суміжних сценічних дисциплін спрямовувало на вияв сформованості знань дітей про духовні цінності, що містить мистецтво театру, його вплив на особистісну емоційно-почуттєву сферу, на вироблення умінь осмислювати їх і керуватися у подальшому житті.

Також враховувалось і динамічне зростання досвіду комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку в процесі художньо-творчої роботи дитячого театрального гуртка.

Спостереження за процесом участі дітей велось в репетиційному процесі, при підготовці кожної міні-п'єси, театрального дійства, вистав, включення їх до виступу перед глядацькою аудиторією, а також оцінної діяльності та посткомунікативному етапі дитячої театральної творчості.

Метод експертної оцінки продуктів творчості дітей старшого дошкільного віку нами використовувався як узагальнюючий, з позицій визначення їх успішності в рамках участі у виставах на публіці. Критеріями їхньої оцінки виступали показники відображення процесу емоційного стану дітей у розкритті кожного образу, прояву смислових структур у вербальній інтерпретації ролі, гнучкості та оригінальності діалогічного сценічного спілкування. Всі ці зазначені критерії пов'язані з творчістю в сфері мистецтва театральної-сценічної дії. Тому даний метод діагностики дозволив опосередковано діагностувати динаміку

розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку– учасників експерименту.

Загалом, програма реалізувалася у 4 етапи: діагностувальний, адаптаційний, корегувальний, підсумковий. На кожному з етапів ми орієнтувалися на виконання дітьми певних завдань.

На першому (діагностичному) початковому етапі діти виконували експериментальні завдання, що надавало уявлення про рівень сформованості їх творчих здібностей з урахуванням емоційного, інтелектуального, комунікативного компонентів.

Результати експерименту з розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва дозволили підтвердити ефективність впровадженої у дослідженні методики. Динаміка показників виокремлених компонентів творчих здібностей (емоційного, інтелектуального та комунікативного) у дітей була вивчена й узагальнена за допомогою порівняльно-описових, аналітично-синтетичних методів, а також статистичної обробки експериментального матеріалу.

Для порівняння результативності експериментальної і контрольної груп було розроблено єдині форми контролю, які надавали можливість виявити сформованість творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку на основі критеріального оцінювання.

Як форми контролю на зрізах використано: контрольне опитування; виконання творчих завдань; спостереження за участю в мистецькій, зокрема в театральній, діяльності. Так, після підготовчого етапу з учасниками груп, що брали участь в експерименті, був здійснений контрольний – діагностичний зріз. Зріз проводився за допомогою діагностичних завдань, опитування керівників театральних гуртків та дітей. Результати контролю і спостережень фіксувались як узагальнені оцінки за дванадцятибальною шкалою рівня сформованості трьох компонентів творчих здібностей – емоційного, когнітивного та комунікативного.

Аналіз здобутих експериментальних даних дозволив дійти висновку про те, що на першому (діагностичному) педагогічному зрізі у дітей старшого

дошкільного віку експериментальних і контрольних груп було зафіксовано майже однаковий рівень розвиненості творчих здібностей. Перш за все вони сприймали мистецтво театру як можливість урізноманітнити дозвілля, отримувати різні спонтанні інтереси, заохочення, тим паче, що певних знань стосовно місця і ролі цього виду мистецтва у житті кожної людини, суспільства, як надбання духовності, культури українства. Крім того, мистецтво театру пов'язано з мовленнєвим матеріалом, тому змістовність цього процесу теж була в центрі уваги при діагностиці творчих здібностей. Слід зазначити, що діти не виявляли достатніх знань і вмінь у сприйманні творів мистецтва слова, часто-густо не розуміючи його смислової домінанти, їм бракувало життєвого і особливо читацького досвіду, а також словесно-художнього самовираження. Досить обмеженим виявилось коло художньо-образного мислення, уяви, фантазії, про що свідчить проведення діагностичних завдань, побудованих в основному на ігрових методичних принципах стосовно музично-слухових уявлень, то дошкільнята визначали загальний характер музичного твору, але пластичність рухово-ритмічних дій й особливо виражально-смислових особливостей були не на належному рівні. У ході дослідження не зазначено достатнього ефективного стану у спілкуванні. Це підтверджено результатами виконання пропонованих нами вправ на діалогічність взаємодії, з орієнтацією на послідовність, обґрунтованість, логічність спілкування.

На першому проміжному зрізі (по закінченні адаптивного етапу дослідно-експериментальної роботи), що здійснювався вже безпосередньо у контрольній і експериментальній групах були застосовані діагностичні завдання, зміст і характер яких дозволив констатувати наявність розвинених творчих здібностей, індивідуальних властивостей і якостей у дітей. Враховувалось проведення значної роботи з опанування системою навчально-диференційованих завдань (вступних, пробних), спеціальних завдань на дію в умовах вимислу, тобто запропонованих обставин, допускаючи можливість здійснення конкретного вимислу в реальному житті, а також на оволодіння елементами сценічної дії за системою К.С. Станіславського.

Дослідженням доведено, що в адаптивний період було встановлено доброзичливі, толерантні відносини між дітьми старшого дошкільного віку та соціальним мікросередовищем, усвідомлене і стабільне входження їх у різні соціальні ролі, зацікавлене «занурення» в художньо-творчу діяльність гуртка.

Здійснюючи аналіз першого (адаптаційного) етапу роботи, можна стверджувати, що використані нами методи, форми, засоби мистецтва театру у роботі з дітьми старшого дошкільного віку забезпечували розвиток їх творчих здібностей – емоційних, когнітивних, комунікативних, активізуючи сфери індивідуально-особистісних властивостей дітей цієї вікової категорії.

Серед учнів контрольної групи сформованість творчих здібностей не відповідала саме тим вимогам і критеріям, що окреслені дослідженням, а також диктуються сучасною практикою художньо-мистецької діяльності. Вони не могли виконувати вправ з уявними предметами, передавати настрій того чи іншого «запропонованого обставинами» дійства мімікою й жестами, пластичними руховими діями тощо. Серед вистав з дитячого репертуару найбільше подобались їм казкові сюжети, але вони не змогли дати чіткої відповіді, яка казка їх навчає переживати радість, а яка вчить співчувати.

Аналіз результатів другого проміжного зрізу (корегувального етапу дослідно-експериментальної роботи) дозволив констатувати значний розвиваючий ефект запропонованих педагогічних умов. Суттєвими ознаками творчого зростання є: розширення діапазону особистих новоутворень, що формувалися під дією всіх форм театраль-но-сценічного мистецтва, прояви творчих і інтелектуальних здібностей визначати мету, знаходити засоби, що найбільш придатні для виконання того чи іншого завдання. Вони набули таких вмінь аналізувати порівняння, узагальнювати дії і критично ставитись до їх виникнення. Адже розширення контактів з мистецтвом театру сприяло адекватному розвитку їх соціальних комунікацій поряд із набуттям емоційних вражень внаслідок цього спілкування, а також пізнання явищ дійсності шляхом опанування нової інформації, пов'язаної з художньою творчістю.

Останній підсумковий педагогічний зріз (результативний етап дослідно-експериментальної роботи) дозволив зробити узагальнені висновки стосовно запропонованої і впровадженної методики розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами мистецтва театру.

На зазначеному етапі вихованці гуртка були залучені до художньо-творчої діяльності, безпосередньо пов'язаної з опрацюванням матеріалу сценарію вистави, вивченням конкретної ролі (персонажа), втіленням її у «запропоновані обставини», тобто роботою над втіленням художньої образності тих ключових моментів, на які спирається концепція вистави; ознайомленням та участю в репетиційних процесах, підготовкою до випуску вистави та виступом на сцені в якості учасника театральної-сценічної дії.

Високоорганізована, систематично здійснювальна і результативна, художньо-творча діяльність дітей старшого дошкільного віку мала позитивний розвивальний ефект усіх граней їх творчих здібностей, індивідуальних властивостей та якостей, надаючи їм естетичного задоволення від свідомої особистої участі в театральних виставах, емоційного відгуку на події, героїв, вчинки, відображені у змістовному наповненні того чи іншого спектаклю; особистісного «бачення» художньо-образної сутності ролі, її значущості для реалізації «надзавдання» вистави і встановлення творчого контакту у сценічній взаємодії між партнерами та всього ансамблевого театального дійства.

Опановуючи мистецтво театру, діти постійно розширювали межі набутого естетичного, художнього, соціального досвіду, поступово підвищуючи його на новий рівень усвідомлення цілісної картини світу.

Як свідчать одержані результати, впровадження розробленої організаційно-методичної системи певною мірою виявилось виправданим.

Загальний рівень розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку оцінювався середньою бальною оцінкою як середнє арифметичне оцінок розвитку трьох компонентів – емоційного, когнітивного і комунікативного.

Порівняльний аналіз загальних рівнів розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку експериментальних і контрольних груп та динаміка їх розподілу за рівнями розвитку наведені в Таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

**Співставлення рівнів розвитку творчих здібностей
дітейекспериментальної (ЕГ) і контрольної (КГ) груп
за педагогічними зрізами**

Зрізи	Групи	Відносна кількість дітей високого, просунутого, середнього і низького рівня (%)			
		Високий	Просунутий	Середній	Низький
Початковий Зріз	ЕГ	3,45	13,79	58,62	24,14
	КГ	0	14,29	67,86	17,86
Перший проміжний зріз	ЕГ	3,45	31,03	65,52	0
	КГ	3,57	14,29	75,00	7,14
Другий проміжний зріз	ЕГ	13,79	58,62	27,94	0
	КГ	3,57	17,86	75,00	3,57
Підсумковий зріз	ЕГ	37,9	58,62	3,45	0
	КГ	7,14	21,43	71,43	0

Одержані дані дозволяють зробити наступні висновки.

Відповідно до даних наведених у таблиці, наявне стійке підвищення бальних оцінок дітей експериментальної групи за всіма компонентами творчих здібностей і загальне підвищення рівня розвитку творчих здібностей у групі. Разом з тим, у контрольній групі відзначено незначне збільшення кількості дітей з високими бальними оцінками. Про це також свідчать значення середньоарифметичних оцінок розвитку як окремих компонентів, так і загального рівня розвитку творчих здібностей. Крім того, приріст бальних оцінок є

інтенсивнішим в учасників експериментальної групи, ніж в учасників контрольної групи.

Якщо вихідний стан у контрольній групі характерний низьким і середнім рівнем розвитку творчих здібностей, то в експериментальній групі зафіксоване значне збільшення кількості дітей з просунутим рівнем розвитку вже на першому проміжному зрізі, а також кількості дітей з високим рівнем розвитку на підсумковому зрізі, в той час, як у контрольній групі відзначено незначне зростання кількості дітей з просунутим рівнем і незначне збільшення кількості дітей з високим рівнем розвитку творчих здібностей. Аналіз здобутих даних довів, що відносна частота появи високих оцінок в експериментальній групі вища, ніж у контрольній, а в низьких є значно нижчою.

Зростання рівня розвитку творчих здібностей виявлене і в контрольній групі дітей, однак інтенсивність цього зростання в експериментальній групі є значно вищою, особливо між початковим і першим проміжним зрізами, що пов'язані з найбільшим впливом новації.

Згідно з одержаними даними, і в контрольній, і в експериментальній групах у дітей зафіксований високий інтерес до занять (розбіжності в даних між контрольною і експериментальною групами незначні). Разом з тим, в експериментальній групі спостерігається більша позитивна динаміка за показником «відчуття відпочинку»(загальний тренд в ЕГ - на 45%, в КГ - на 12%). Здійснений аналіз виявив, що це відбувається за рахунок того, що в звичайних театральних колективах меншою мірою практикуються власне ігрові форми (особливо рухливі). Крім того, за спостереженнями психолога, цей ефект може бути пояснений індивідуалізацією режимів навантажень.

Дані про набуття навичок з акторської майстерності і пластики виявили, що розбіжності в експериментальній і контрольній групах є несуттєвими. Водночас, статистично зафіксовані достовірні відмінності за іншими групами критеріїв (творчі здібності, вокал, елементи сценарної справи і режисури). Це свідчить про те, що, незважаючи на розширення діапазону мети в експериментальній методиці, вона залишається ефективною в процесі набуття дітьми старшого дошкільного

вікунавичок із сценічної майстерності і пластики за умови ефективнішого розвитку творчих здібностей, реалізації рекреаційно-розважальної функції і деяких виконавсько-сценічних даних.

Таким чином, динаміка результативності здобутих статистичних кількісних і якісних даних підтвердила ефективність впровадження педагогічних умов у виховний процес творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва.

Висновки до розділу 2

Отже, констатувальне дослідження дозволило визначити погляди педагогів і керівників театральних колективів на можливості і шляхи розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку в аматорській театральній діяльності; відмінності в розумінні педагогами цільових настанов і предметного змісту такої діяльності.

У ході дослідження були виявлені як позитивне (переважна більшість), так і негативне ставлення батьків до участі у театральних колективах і театралізованих заходів. Якщо більшість батьків розглядають участь у діяльності гуртка чи в театралізованих заходах, перш за все, як форму конструктивного проведення дозвілля, то керівники театральних гуртків відзначають можливості театральної діяльності в розвитку пізнавальної сфери, творчості, самореалізації, особистісної культури.

Також виявлено комплекс предметів, що складають зміст занять в театральному дитячому колективі. Зроблено висновок про необхідність інтеграції цих предметів в єдиний цілісний комплекс, що дозволяє скоротити час для занять і досягти рекреаційного ефекту.

На основі зазначеного комплексу предметів пропонується двовекторна модель, що відображає два блоки цілей: розвиток творчих здібностей у когнітивному, емоційному і комунікативному аспектах (головна цільова настанова) та здобуття знань у галузі театального мистецтва, набуття виконавсько-сценічних умінь і навичок. Такий двовекторний аналіз становить педагогічні умови розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку в умовах театального колективу.

Експериментальна перевірка ефективності запропонованих педагогічних умов виявила загальну ефективність останньої як багатоцільової програми розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театального мистецтва.

ВИСНОВКИ

Дослідження проблеми розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва дозволило зробити наступні висновки:

Визначено теоретичні засади розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва. Нами було з'ясовано, що творчі здібності – це цілісно-структурне, багатокомпонентне утворення, що забезпечує продуктивність результату художньо-творчої діяльності особистості при реалізації її індивідуально-творчих можливостей в соціокультурному просторі. Встановлено, що театральне мистецтво є комплексним і доступним засобом розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку. Звернення до театрального мистецтва як засобу розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку потребує дослідження потенційних можливостей репрезентації картини світу у процесі художнього пізнання, у доступних для дітей формах: сприяти розкриттю явищ дійсності у всій їх динамічності і багатогранності, актуалізувати процес розвитку емоційно-естетичних переживань і водночас сприяти їх осмисленню; оцінювати свої дії, вчинки, вести художній діалог в межах особистих можливостей, набутих знань, практичних вмінь і досвіду. З'ясовано, що література, образотворче мистецтво, музика, хореографія, народна творчість втілені в мистецтві театру, створюють широку палітру засобів, що надають свободи грі дитячої фантазії, уявленням, інтуїції, художньому мисленню, стимулюючи в цілому як творчий розвиток особистості дитини старшого дошкільного віку, так і її творчі здібності, зокрема.

1. Обґрунтовано критеріально-рівневе оцінювання розвиненості творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку. Визначено критерії розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва: *когнітивний критерій, емоційний критерій, комунікативний критерій*; та встановлено чотири рівні розвиненості творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва: високий, просунутий, середній, низький.

З метою реалізації завдань констатувального експерименту для перевірки рівнів розвиненості творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку дібрано індивідуальні експериментальні завдання в ігровій формі. Результати констатувального експерименту засвідчили необхідність проведення педагогічної роботи з розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва

Проведене нами констатувальне дослідження засвідчило наявність різних поглядів педагогів і керівників театральних колективів на можливості і шляхи розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку в аматорській театральній діяльності. Спостерігається переважно позитивне ставлення батьків до участі дітей у театральних гуртках і театралізованих заходах. Виокремлено два типи керівників театральних гуртків, залежно від їх бачень цілей таких гуртків: «професійно» і «загальнокультурно спрямовані».

2. На основі аналізу науково-педагогічної, методичної, психологічної та мистецтвознавчої літератури та на основі проведення експерименту було визначено педагогічні умови розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва:

- 1) врахування вікових психологічних і фізичних особливостей дітей старшого дошкільного віку;
- 2) надання переваги спеціальним формам роботи: колективні заняття, гурткова робота, використання спеціальних вправ
- 3) використання двох взаємопов'язаних блоків реалізація завдань (*перший блок* – розвиток творчих здібностей дітей старшого шкільного віку; *другий блок* формування знань, умінь, досвіду і навичок в галузі театрального мистецтва);
- 4) комплексність використання різних видів театралізованої діяльності за типом багатоцільової програми (хореографія, театралізовані ігри, акторська майстерність, вокал, дихальні вправи, показ настільного театру).

4. Експериментально перевірено ефективність педагогічних умов розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального

мистецтва. Педагогічні умови розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку можуть бути вибудовані як багатоцільова програма, що дозволяє комплексно реалізувати кілька цільових установок.

Проведене дослідження щодо ефективності педагогічних умов розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва показало наступні результати: кількісний і якісний аналіз результатів контрольного тестування демонструє значні позитивні зміни у розвиненості творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку.

За результатами проведеного дослідження визначено, що діти старшого дошкільного віку позитивно сприймають заняття, на яких використовувалась різні колективні форми занять, комплекс видів театралізованої діяльності, охоче виконують блоки завдань тощо. Експериментальним шляхом доведено, що у дітей підвищився рівень розвиненості творчих здібностей, а саме: у контрольній групі – низький рівень мають 7,14 %, середній рівень мають – 75,00% , просунутий – 14,29%, високий – 3,75 % дітей. В експериментальній групі – низький рівень мають 0 %, середній рівень – 3,45 %, просунутий – 58,62%, високий – 37,9% дітей.

Отже, аналіз результатів формувального експерименту дає підстави констатувати ефективність педагогічних умов розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва.

Проведене дослідження не є остаточним та розгорнутим розв'язанням означеної проблеми. Отримані результати, зокрема, відкривають перспективу для теоретичного та експериментального дослідження педагогічних умов розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамян В.І. Театральна педагогіка. К.: Лібра, 1996. 224 с.
2. Актуальні проблеми психології: Т.6. Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога. (Збірник наукових праць) / За загальною редакцією С.Д.Максименка. К.: «BONA MENTE». Вип. 3. (2 частина), 2002. 302 с.
3. Акулова О. Театралізовані ігри / Дошкільне виховання, 2005. № 4. С. 24.
4. Ананьев Б.Г. О соотношении способностей и одаренности / Проблемы способностей: М.: Изд-во АПН РСФСР, 1962. С. 15-32.
5. Артемова Л.В. Театралізовані ігри дошкільників / Л. В. Артемова. М., 1990. 67 с.
6. Артемьева Т.И. Методологический аспект проблемы способностей. – М.: Наука, 1977. – 184 с.
7. Балл Г.О. Сучасний гуманізм і освіта: Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти. Рівне: Ліста-М, 2003. 128 с.
8. Безгін І.Д., Семашко О. М., Ковтуненко В.І.. Театр і глядач в сучасній соціокультурній реальності / Київський держ. ін-т театрального мистецтва ім. І.К.Карпенка-Карого. Ч.І. К. : Наука, 2002. 254 с.
9. Безклубенко С.Д. Теорія культури. К., КНУКіМ, 2002. 323 с.
10. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Отв.ред. Б.М.Кедров. Ростов: Изд-во Ростов. ун-та, 1983. 173 с.
11. Борисова О.О. Формування творчих здібностей молодших школярів у процесі музичної навчально-ігрової діяльності: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Укр. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. К, 1994. 20 с.
12. Будянський Д.В. Формування педагогічного артистизму майбутнього вчителя. Навчально-методичний посібник для викладачів, студентів педагогічних навчальних закладів та вчителів шкіл. Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2005. 164 с.

13. Волкова В.А., Чесняк Т.О. Роль театралізованої діяльності у розвитку творчих здібностей старших дошкільників / Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі. Вип. 43 (96), 2015 с. 82-88. [Електронний ресурс]. URL:<http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2015/43/13.pdf> (дата звернення 26.03.2020).
14. Воловик А.Ф., Воловик В.А. Педагогика досуга: Учебник. М.: Флинта: МПСИ, 1998. 240 с.
15. Волошина Н.В. Особенности коммуникативных способностей личности // Психолого-педагогична наука і суспільна ідеологія: Матеріали методологічного семінару АПН України, 12 листопада 1998 р. К.: Гнозис, 1998. С. 301-305.
16. Волощук І. С., Михайліченко А. М. Робочий зошит з розвитку творчих здібностей молодших школярів. К. : Магістр-S, 1998. 56 с.
17. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. СПб.: Союз, 1991. 91 с.
18. Гавалешко О.М. Інтеграція комунікативних та творчих компонентів у структурі самосвідомості особистості: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2001. 20 с.
19. Гиппиус С.В. Гимнастика чувств: тренинг творческой психотехники. М.–Л.: Искусство, 1967. 295 с.
20. Гончар Т.І. Формування комунікативної культури молодших школярів в умовах дозвілля: Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.06 / Київський національний ун-т культури і мистецтв. К., 2003. 21 с.
21. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.
22. Григорьева Т.Г., Линская Л.В., Усольцева Т.Г. Основы конструктивного общения / Под ред. Ю.М. Забродина, М.В. Поповой. Новосибирск-Москва: Совершенство, 1997. 171 с.
23. Гусакова Н.М. Педагогічні умови формування творчої особистості режисера аматорського театрального об'єднання: Автореф. дис. ... канд. пед.

наук: 13.00.06 / Київський національний університет культури і мистецтв. К., 1999. 19 с.

24. Дем'янчук О.Н. Методика художньо-естетичного виховання учнів загальноосвітньої школи: Навч.-метод. посібник для студ. вузів і вчителів шкіл. К.: ІЗМН, 1996. 56 с.

25. Державна національна програма "Освіта": Україна ХХІ століття. К.: Райдуга, 1994. 61 с.

26. Джола Д.М., Щербо А.Б. Теорія і методика естетичного виховання школярів: Навч.-метод. посібник. К.: ІЗМН, 1998. 392 с.

27. Джурова Т.С. Концепция театральности в творчестве Н.Н. Евреинова. СПб. : Изд-во СПбГАТИ, 2010. 158 с.

28. Доронова Т.Н. Розвиток дітей від 4 до 7 років в театралізованій діяльності / Дитина в дитячому садку. 2001. № 2.

29. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. СПб.: Питер Ком, 1999. 368 с.

30. Ершов П.М. Режиссура как практическая психология (Взаимодействие людей в жизни и на сцене) / Под ред. Б.И.Ростоцкого. М.: Искусство, 1972. 152 с.

31. Єнгаличева І.В. Креативний розвиток дітей дошкільного віку засобами театралізованих ігор / Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Педагогіка, соціальна робота". Випуск 36. С. 59-61 [Електронний ресурс]. URL:<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/80.pdf> (дата звернення 14.06.2020).

32. Зайцева І.Є. Розвиток естетичної культури майбутніх учителів засобами театрального мистецтва: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Центр. ін-т післядипломної. педагогічної освіти АПН України. К., 2001. 20 с.

33. Загадарчук Г.М. Мистецтво полеміки. Навчальний посібник. К.: КДК, 1995. 111 с.

34. Захаров Е.З. Театр как вид искусства: Метод. разработка. М.: ГИТИС, 1970. 40 с.

35. Зімакова Л. В. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до соціалізації учнів засобами театрального мистецтва: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. К., 2004. 20 с.

36. Зміст і методика позакласної виховної роботи за інтересами: Метод. посібник / О.В.Безпалько, І.О.Трухін, Т.В.Говорун та ін.; Відп. ред. А.Й.Капська. К.: КДПУ, 1993. 120 с.

37. Калініна Л.А. Формування творчої особистості дитини дошкільного віку засобами театральної-сценічної діяльності / Науковий вісник мну імені в.о. сухомлинського. Випуск 1.45 (106). Педагогічні науки. С. 46-49 [Електронний ресурс]. URL:http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/13_8.pdf (дата звернення 03.12.2019).

38. Капська А.Й. Педагогіка живого слова: Навч.-метод. посібник для викладачів та студентів пед. ін-тів, пед. уч-щ. К.: ІЗМН, 1997. 140 с.

39. Кірсанов В.В. Психолого-педагогічна діагностика. Підручник. К.: Альтер-прес, 2002. 510 с.

40. Клименко В.В. Механізм творчості: чи можна його розвивати? // Бібліотечка газети "Шкільний світ". 2001. № 2-3 (82-83). 95 с.

41. Козлова С.А. Дошкільна педагогіка / С.А.Козлова, Т.А.Куликова. М.: Академія, 2000. 434 с.

42. Комаровська О.А. Художньо обдарована дитина: на допомогу вчителю. К.: Видавництво "BONA MENTE", 2002. 40 с.

43. Кононко О. Л. Дитяча креативність крізь призму Базової програми «Я у Світі» / Олена Леонідівна Кононко // Дошкільне виховання. 2008. № 7. С. 3-7.

44. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К. Рад.школа, 1989. 605 с.

45. Креативний розвиток дітей дошкільного віку [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ukrreferat.com/index.php> (дата звернення 28.12.2019).

46. Кульчицька О.І. До питання про генезис творчості // Горизонты образования. 2003. № 2. С. 18-22.

47. Кучерявый А.Г. Организация детского творчества // Обдарована дитина. 2004. № 2. С. 41-59.
48. Лейтес Н.С. Умственные способности и возраст. М.: Педагогика, 1971. 280 с.
49. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. В.2-х тт. Т.1. М.: Педагогика, 1983. 392 с.
50. Лещенко М.П. Щастя дитини – єдине дійсне щастя на землі: До проблеми педагогічної майстерності: Навч.-метод. посібник. К.: АСМІ, 2003. Ч.1. 303 с; Ч.2. 239 с.
51. Лимаренко Л.І. Формування педагогічної майстерності майбутніх учителів художньої культури (на прикладі вивчення циклу театральних дисциплін): Автореф. дис.... канд. пед. наук:13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. К., 2004. 20 с.
52. Масол Л.М. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах України // Шкільний світ. 2002. № 9. С. 1-16.
53. Мельникова С.И., Цымбал В.Н., Чигринов В.И. Развитие творческих возможностей обучающихся: Учеб. Пособие. Харьков: ХГУ, 1990. 84 с.
54. Методика воспитательной работы: Учебное пособие / Под ред. В.А.Сластенина. М.: Академия, 2002. 144 с.
55. Миропольська Н.Є. Формування художньої культури учнів загальноосвітньої школи засобами мистецтва слова: Автореф. дис... д-ра пед. наук:13.00.01/ Інститут педагогіки АПН України. К., 2003. 36 с.
56. Міхіна І. М. Розвиток творчих здібностей дошкільників засобами терапевтичної метафори: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2003. 20 с.
57. Мороховська Н.С. Моральна культура спілкування. Харків: УЮА, 1993. 117 с.
58. Мясищев В.Н. Проблема способностей в советской психологии и ее ближайшие задачи // Проблемы способностей. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1962. С. 5-14.

59. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. К.: Шкільний світ. 2001. 16 с.
60. Неменский Б.М. Распахнутое окно. М.: Мол. гвардия, 1974. 188 с.
61. Олексюк О.М., Ткач М.М. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва: Навч. посібник. К.: Знання України, 2004. 264 с.
62. Основы сценического движения: Учеб.-метод. пособие / Харьковская гос. академия культуры / М. Я. Розин (авт.-сост.). Х. : ХГАК, 2004. 94 с.
63. Палихата Е.Я. Методика навчання українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи. Тернопіль: ТДПУ, 2002. 271 с.
64. Паранова В.І., Шевченко Н.М. Прилинь, прилинь, Веснонька. Тернопіль: Навчальна книга "Богдан", 2005. 104 с.
65. Першокласні свята / Укладач Марченко І. Донецьк: СПДФО Сердюк В.І., 2005. 160 с.
66. Петровский А.В. Развитие личности и проблема ведущей деятельности // Вопросы психологии. 1987. № 1. С. 15-26.
67. Піча В.М. Культура вільного часу (Філософсько-соціологічний аналіз). К.: Світ, 1990. 152 с.
68. Платонов К.К. Проблемы способностей. М.: Наука, 1972. 311 с.
69. Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика. М.: Педагогика, 1976. 278 с.
70. Пономарьова-Семенова Р.О. Принципи розвитку творчих здібностей у дітей і молоді // Проблеми загальної та педагогічної психології. 2004. Т.6. Вип. 2. С. 261-266.
71. Притулик Н.В. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь російськомовних першокласників у процесі вивчення української мови (у школах з українською мовою навчання): Автореф. дис....канд. пед. наук: 13.00.02. / Інститут педагогіки АПН України. К., 2004. 21 с.

72. Про позашкільну освіту: Закон України від 22 червня 2000 року Законодавства України про освіту: Зб. законів. К.: Парламентське вид-во, 2002. С. 72-90.

73. Про програму роботи з обдарованою молоддю на 2001-2005 роки: Указ Президента України від 8 лютого 2001 року № 78/2001 //Офіційний вісн. України. 2001. № 6. С. 12-16.

74. Програми для гуртків, секцій, творчих об'єднань позашкільних закладів суспільно-громадського та художньо-естетичного напрямку / Укл.: Л.І.Ковбасенко, Л.М.Павлова. К.: ІЗМН, 1996. 400 с.

75. Прокофьев В.Н. В спорах о Станиславском. Изд. 2-е, перераб. и доп. М.: Искусство, 1976. 368 с.

76. Рассказова О.І. Організація творчої діяльності учнів у позашкільному закладі: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. Х., 2003. 20 с.

77. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості: Навч. посібник. К.: ІЗМН, 1996. 236 с.

78. Розвиток творчих здібностей дітей: Метод. рекомендації для викладачів ДМШ / Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв / Л.В. Карпенко (уклад.). К., 2001. 48 с.

79. Роменець В.А. Психологія творчості: Навч. посібник для студ. Вищих навч. закладів. К.: Либідь, 2001. 286 с.

80. Рубинштейн С.Л. Способности // Психология индивидуальных различий / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейгер и В.Я. Романова. 2-е изд. М.: «Че Ро», 2002. С. 20-39.

81. Руденко Л. С. Формування творчих здібностей учнів 5-9 класів у позаурочній роботі засобами музичного мистецтва: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Київський національний ун-т культури і мистецтв. К., 2004. 22 с.

82. Саїк Г.Ф. Формування виконавської майстерності студентів на основі активізації емоційно-естетичного переживання музики: Автореф. дис. ... канд.пед.наук: 13.00.02. / КНУКіМ. К., 2000. 19 с.

83. Сисоєва С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня. К.: Поліграфкнига, 1996. 406 с.

84. Смольська А.М. Західні підходи в дослідженнях творчості. // Практична психологія та соціальна робота. 2004. № 3. С. 62-66.

85. Средства театрального искусства в педагогической деятельности: метод. рекомендации / Магнитогорский гос. ун-т. Магнитогорск, 2000. 44 с.

86. Станіславська К.І. До питання ескалації театральності у культурі ХХ – початку ХХІ століть / Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство. 2013. № 1.

87. Станиславский К.С. Собрание сочинений: в 8-и т. / Ред. кол. М.Н. Кедров (гл. ред.) и др. Т.4. Работа актера над ролью. Материалы к книге. М.: Искусство, 1957. 551 с.

88. Сухомлинська О.В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей // Шлях освіти. 2002. № 4 (26). С. 13-18.

89. Татаренко М.Г. Розвиток творчих здібностей молодших школярів засобами театрального мистецтва в умовах дозвілля: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.06 / Київський національний університет культури і мистецтв. К, 2006. 22 с.

90. Театральность в границах искусства и за его пределами : круглый стол [Б. Дубин, В. Золотухин, О. Рогинская и др.] // НЛО. 2011. № 11. [Электронный ресурс]. URL:<http://magazines.russ.ru/nlo/2011/111/du24.html>

91. Театр: практические занятия в детском театральном коллективе. М.: ВИХТ, 2001. 144 с.

92. Теплов Б.М. Способности и одаренность // Избр. Тр.: В 2-х т. Т.1. М.: Педагогика, 1985. С. 15-41.

93. Торшина К.А. Современные исследования проблемы креативности в зарубежной психологии // Вопросы психологии. 1998. № 4. С. 123-132.

94. Український тлумачний словник театральної лексики / В.В.Дейчук, Л.І.Барабан, П.Мовчан (наук. ред.). К.: Вид. центр «Просвіта», 2002. 151 с.
95. Фурмина Л.С. Возможности творческих проявлений старших дошкольников в театрализованных играх / Художественное творчество и ребенок // Под ред. Н.А.Ветлугиной. М., 1972. 106 с.
96. Чурилова Э.Г. Методика и организация театральной деятельности дошкольников и младших школьников : Программа и репертуар. Москва: Гуманит. изд. центр «Владос», 2003. 160 с.
97. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. – М.: Изд-во «Барс», 1997. – 392 с.
98. Шадриков В.Д. Диагностика познавательных способностей: Межвузовский сб. науч. Тр. Ярославль: ЯГПИ им. К.Д. Ушинского, 1986. 152 с.
99. Шкльода А.В. Розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку / Інформаційний посібник [Електронний ресурс]. URL:<https://vseosvita.ua/library/informacijnij-posibnik-no1-rozvitok-tvorcih-zdibnostej-ditej-doskilnogo-viku-66212.html> (дата звернення 18.12.2019).

ДОДАТКИ

Додаток А

ОПИТУВАЛЬНИЙ ЛИСТ

(для керівників дитячих театральних гуртків і колективів)

Вельми шановний колего!

Навчально-науковий інститут педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка проводить дослідження з проблеми розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва.

Ваші відповіді допоможуть визначити основні напрями, підходи у вирішенні питань взаємозв'язку сучасних процесів художнього виховання і творчого розвитку підростаючого покоління та організації культурного дозвілля дітей.

1. Ваше ставлення до застосування театрального мистецтва у роботі з дітьми старшого дошкільного віку?

Відповідь: _____

_____

2. Які, на Вашу думку, виховні можливості має безпосередня участь дітей старшого дошкільного віку в дитячому театральному колективі або гуртку?

Відповідь: _____

_____

3. На розвиток яких творчих здібностей Ви звертаєте увагу у роботі з дітьми старшого дошкільного віку при опануванні ними мистецтва театру?

Відповідь: _____

_____

4. Який художньо-сценічний матеріал Ви вважаєте найбільш ефективним для розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку?

Відповідь: _____

_____

5. Які, на Ваш погляд, види театральної-сценічної творчості найбільш притаманні для дітей старшого дошкільного віку?

Відповідь: _____

_____

6. Чи використовуєте Ви у своїй роботі з дітьми можливості засобів масової інформації (телебачення, відео, радіо тощо)?

Відповідь: _____

_____

7. Як часто Ви з вихованцями відвідуєте театральні вистави?

Відповідь: (підкреслити)

постійно ;

епізодично ;

ніколи .

8. Які існують труднощі у роботі з дітьми старшого дошкільного віку, орієнтуючись безпосередньо на Ваш педагогічний досвід?

Відповідь: _____

_____

9. Які Ваші пропозиції стосовно підвищення якості художньо-естетичного виховання дітей старшого дошкільного віку засобами театру?

Відповідь: _____

_____

Щиро вдячні Вам за цікаві
відповіді!

Дослідник Фесенко М.І.

ОПИТУВАЛЬНИЙ ЛИСТ

(для батьків дітей старшого дошкільного віку)

Шановні батьки!

Навчально-науковий інститут педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка проводить дослідження з проблеми розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами театрального мистецтва.

Ваші відповіді будуть сприяти вирішенню зазначеної проблеми, особливо в організації культурного дозвілля Ваших дітей, залучення їх до мистецтва театру, загального їх художньо-творчого розвитку.

1. Ваше ставлення стосовно участі дітей старшого дошкільного віку в дитячому театрі?

Відповідь: _____

_____

2. Чи має можливість Ваша дитина приймати участь у дитячому театральному колективі?

Відповідь: _____

_____

3. Чи спостерігаєте Ви у сімейному спілкуванні, що захоплює Вашу дитину, що є для неї найбільш цікавим?

Відповідь: _____

_____

4. Що, на Вашу думку, є позитивним у залученні дітей старшого дошкільного віку до мистецтва театру?

Відповідь: _____

_____

5. Чи є прихильники мистецтва театру у Вашій сім'ї?

Відповідь: _____

_____

6. Як часто Ви відвідуєте театральні вистави з дитиною?

Відповідь: (підкреслити)

постійно ;

епізодично ;

ніколи .

7. Як, на Ваш погляд, чи буде позитивно впливати на розвиток творчих здібностей Вашої дитини залучення її до дитячого театального колективу (гуртка)?

Відповідь: _____

_____

8. Що насторожує Вас у ознайомленні дітей з мистецтвом театру?

Відповідь: _____

_____

9. За яких умов, на Вашу думку, формування творчих здібностей дитини старшого дошкільного віку буде найбільш ефективним?

Відповідь: _____

_____

Щиро вдячні Вам за цікаві
відповіді!

Дослідник Фесенко М.І.

ОПИТУВАЛЬНИЙ ЛИСТ

Опитування здійснюється в усній формі
(для дітей старшого дошкільного віку)

Шановний друже!

Просимо тебе щиро відповісти на наші запитання.

Ми зацікавлені твоєю думкою, щодо твоєї участі у діяльності театрального гуртка.

Саме твої відповіді допоможуть нам зробити дозвілля цікавим, захоплюючим і радісним.

1. Як часто ти з батьками відвідуєш театр?
2. Який гурток, крім театрального, ти відвідуєш? Він тобі подобається?

Чому?

3. Хто у вашому сімейному колі цікавиться театром?
4. Чи приймав (ла) ти участь у дитячій театральній виставі? Якщо так, то у якій?
5. Що для тебе найбільш цікавим є у театрі, самій театральній виставі?
6. Пригадай, які тобі до вподоби дитячі вистави?
7. Що подобається тобі у телепередачі «На добраніч, діти!»?
8. Хотів (ла) би ти приймати участь у дитячому театральному колективі?
9. Чи мрієш ти стати актором (актрисою)? Чому?

Ми бажаємо тобі успіхів!

Щиро вдячні за дуже цікаві відповіді.

Дослідник Фесенко М.І.